

ВАСИЛЬ ЧАПЛЕНКО

ЛЮДИ В ТЕНЕТАХ

САТИРИЧНА ПОВІСТЬ

ДОРОГІ ПРИЯТЕЛІ УКРАЇНСЬКОЇ КНИЖКИ!

Далеко від Рідного Краю, серед несприятливих умовин життя на чужині українські письменники саможертвенно творять нові вартості нашої культури, нові твори українського письменства.

Але в цьому великому ділі наші письменники мусять знайти всебічну підтримку всього українського громадянства. Подбати про те, щоб нові твори нашої літератури появилися друком і знайшли доступ до якнайширших мас читачів, — це обов'язок кожного українця, якому дорога справа рідної культури.

Дорогі Приятелі Української Книжки! Вступивши в члени КПУК, Ви стали піонерами на полі масового поширення української книжки. Ми віримо, що Ви й надалі продовжуватимете розпочате діло та приєднуватимете для цієї справи нових прихильників.

Пересилаємо Вам третій з черги випуск видань КПУК — сатиричну повість відомого українського письменника **В. Чапленка** п.н. „**Люди в тенетах**” (том перший) — та звертаємось до Вас з гарячим закликком:

Відвідайте з цією книжкою в руках Ваших друзів, сусідів і знайомих та заохотіть їх, щоб і вони стали членами-передплатниками Клубу Приятелів Української Книжки. Не жалійте для цієї справи трохи труду, бо це труд почесний; він допомагає здійснити клич кожного правдивого приятеля рідної книжки:

УКРАЇНСЬКА КНИЖКА В КОЖНУ УКРАЇНСЬКУ ХАТУ!

За „Клуб Приятелів Української Книжки”:
Іван Тиктор, видавець.

UKRAINIAN BOOK CLUB
BOOK 3.

VASIL CHAPLENKO

PEOPLE IN THE NET

SATIRICAL NOVEL

FIRST VOLUME

IVAN TYKTOR, PUBLISHER
19 WINNIPEG 51

КЛЮБ ПРИЯТЕЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ КНИЖКИ
КНИЖКА 3.

ВАСИЛЬ НАПЛЕНКО

ЛЮДИ В ТЕНЕТАХ

САТИРИЧНА ПОВІСТЬ

ТОМ ПЕРШИЙ

diasporiana.org.ua

Філаретівська 18.10.1958
Зоня Татарчук

ВИДАВЕЦЬ ІВАН ГИКТОР
19 ВІННИЦЬ 51

*Обкладинку й портрет автора
виконав мистець Микола Левицький*

Printed by
Trident Press Ltd., 210—216 Dufferin Ave., Winnipeg, Man.

Brammoxo

ПЕРЕДМОВА

Коли друга світова війна не здійснила сподівань Українського Народу, багато представників української інтелігенції — священства, вчених, літераторів, журналістів і ін. опинилося на еміграції. Своєю ініціативою й наполегливою працею вони не тільки створили деякі загально-українські цінності, що їх не можна було створити в советських умовах, але засвідчили перед усім світом невмирущість українського духа, що його не вбити й найвишуканішими методами модерного варварства: розстрілами, вимушеними самогубствами, засланнями на Соловки чи Колиму й постійним залякуванням. Зокрема велика й важлива роля в цій творчій праці припала українським еміграційним письменникам, що нарешті, в умовах справжньої волі, змогли виявити себе й розкрити перед світом усю злочинність червоного режиму.

Одним із таких письменників є Василь Чапленко. Правда, його праці були на Заході відомі вже перед тим. Зокрема уважливо поставилася українська літературознавча критика до його історично-теоретичної розвідки з 1929 р. "Сонет в українській поезії", як про це свідчить рецензія в редактованих проф. В. Сімовичем "Записках Наукового Т-ва ім. Шевченка" у Львові (т. 155). Проте популярним зробила Чапленка в українському суспільстві його цікава історично-побутова повість "Пиворіз", що вийшла друком в "Українському Видавництві" у Львові 1943 року й викликала позитивний оцін із боку критиків. Найкраще висловився про неї В. Барка, коли писав: "Ця многоцвітна книжка, написана хорошою мовою, свідчить про появу цікавого імені на нашому літературному крайнебі". За "Пи-

ворізом” пішли інші твори Чапленка — оповідання, драми й нарешті історичний роман “Чорноморці”, що його автор написав на підставі історичних документів про переселення чорноморського війська на Кубань (на жаль, досі вийшла тільки його перша половина).

Свою літературну творчість розпочав Василь Чапленко ще в ранній молодості, коли на другому десятку свого життя почав складати вірші. Вперше його вірш був надрукований в одній провінційній газеті 1919 р. (“Колись і тепер”). За цим пішли інші поезії, згодом оповідання і повісті, що їх друкують в 20-их роках, здебільшого під різними псевдонімами, в різних українських журналах. В другій половині 20-их років були надруковані його більші речі — повісті: “Кругодучі вітри” та “Братов’я”. Між 1931 і 1943 рр. письменник із політичних причин не міг своїх творів друкувати. Та він не кидав пера. Вже 1932 року закінчив згадану повість “Пиворіз”, а 1934 року повість “Півтора людського” (досі в рукописі).

Крім поезій, повістей та оповідань (напр. дві повоєнні збірки “Любов” і “Муза”), автор виявляв себе й на полі української драми. Назвемо тут п’єси “Знайдений скарб” (1943), „Цяця-молодичка” (1944), „В тентах життя і серця” (1944), “Третя сила” (1950), комедію “Гетьманська спадщина” (1948) тощо. Для дітей дав збілочку оповідань “Увесьденечки”, для молоді “На узгір’ї Копетдагу” (1946). Окремо стоїть його пізніший, віршований твір — сатирична поема “Ісько Гава” (1949), що в ній автор показав махнівське “гуляй-пілля”.

Як відомо, Чапленко належить до реалістичного напрямку в українській літературі. Свою творчу методу він убрав у теоретичні рямки й обґрунтував у низці статей, як напр. “Що на часі?” (Львівські “Наші Дні”, ч. 3/1944) та ін., надаючи їй назву “збагаченого” чи теж “широкого” реалізму. Основна теза цього напрямку — виявлення дійсності збагаченими мистецькими засобами. Цей “збагачений” реалізм може користу-

ватися всіма можливими засобами, включно до романтичних, але так, щоб ці засоби не суперечили об'єктивному укладові речей. (Як приклад такої техніки, див. у цій повісті розділи 7 у першій частині і 6 у другій). Проводячи послідовно й уперто в теорії й практиці засновки “збагаченого” реалізму, Чапленко напивав собі супротивників серед визнавців інших літературних напрямків (романтичного, класицистичного, “сюрреалістичного” й ін.), що цю його теорію заперечують і критикують. Проте треба об'єктивно ствердити, що наполегливою працею, глибокою культурою, великим досвідом та широкими знаннями, а зокрема щирим патріотизмом Василь Чапленко вибивається на одне з чільних місць серед наших прозаїків. На спеціальну увагу заслуговує його мова, багата і запашна, смілива в новотворах, свіжа в стилістичних засобах, сперта на реалістично-побутові засоби українського села, а щойно в дальшому міста.

Це останнє нікому не буде дивне, коли зважити, що автор сам вийшов із простолюддя і змалку “насичений” народньою мовою. Але ж він вивчав і теоретично рідну мову й працював над її історією (див. його статті в “Енциклопедії Українознавства” т. I), її сучасною будовою та словником. З належним признанням прийняла фахова критика його розвідку про “Українізми в мові М. Гоголя” (в серії “Славістики”, УВАН ч. 2 за 1948) та останню розвідку про „Мову Слова о полку Ігореві” (“Славістика” УВАН 1950). Багато статей, зокрема теоретичних, як напр. про “Межі і можливості новостилю”, а теж мовних заміток чи рецензій підписані теж його іменем. За наукову працю обрано його в р. 1946 членом “Мовознавчої Групи” Української Вільної Академії Наук (УВАН) на еміграції.

**
*

Повість “Люди в тенетах”, що її саме віддаємо читачам у руки, це сатирично-побутова епопея підсовет-

ської дійсності 20-их років, це реалістичний переріз крізь тодішнє життя з усіма його подробицями в громадському й родинно-приватному житті. Немає сумніву, що в особі Кутька — викладача української мови, використано багато автобіографічного матеріалу. Тим цінніша ця мистецька дійсність, бо вона безпосередньо пережита, “збагачена” власним досвідом із советських буднів. А яка вона жахлива, ця дійсність! Люди, обплутані тенетами (сітями) советського режиму, втрачають найелементарніші можливості існування, стають каліками навіть у психологічному розумінні. От, наприклад, головна постать Кутько духово роздвоюється, стаючи типом т. зв. в советських умовах “двурушника” (автор дав “апотеозу” цього в яскравому образі марення). Почуття кохання, що його революція проголосила спочатку “вільним”, у “тверезих” пореволюційних умовах звелось до того, що Кутько говорить про свою любов до Олесі при . . . слідчому ГПУ. Чи може бути більший глум з цього елементарного права живої істоти! Крім того, в Кутька весь час живе підозра щодо своєї коханої — чи вона не “сексотка”. Спотворили советські умовини й саму родину. Ненормально утворена родина Ліпшиців (жінка вийшла заміж, рятуєчись від політичних переслідувань), тягне своє болюче побивання через те, що чоловік боїться доносів жінки. І т.д., і т.п. Але автор кладе головний наголос не на людей, а на суспільно-політичну систему, виявляючи цю ідею в словах І. Франка: “Не в людях зло, — а в путах тих”. Отак вістря Чапленкової сатири безпощадно вдарає по всіх ділянках большевицького режиму. На прикладі своїх постатей, обплутаних підступними тенетами советської системи, автор майстерно показує весь фальш і забріханість цієї системи та всі диявольські методи поневолювання українського народу. Користуючись правами сатирика, автор вільно вживає засобів, недоступних письменникові іншого літературного роду, — від іронічних “похвал” советській владі до вживання висловів, узятих дослівно з

офіційної совєтської термінології в Україні (напр., слово — радянський і ін.). Але, звичайно, загально-глузливий тон авторової розповіді надає і цим висловам іронічного відтінку.

**
*

Творчий шлях В. Чапленка ще не закінчений. Українська спільнота має повне право сподіватися ще не однієї цінної праці від нього. Видаючи повість “Люди в тенетах”, В-во “Клубу Приятелів Української Книжки” допомагає В. Чапленкові ступити один крок далі в здійснюванні його письменницьких плянів, а читача наближує до тієї дійсности, яка панує тепер на українських землях. І в одному і в другому випадку видання цієї повісти — позитивне явище в нашому житті й треба думати, що воно виправдає ті надії, що їх у нього вклали автор і видавництво.

Ярослав Б. Рудницький.

Українська Книжковий Центр
Фонд П. П. ШОДА
І. Митр. А. Шеніцького.
Філадельфія — 23-а і Бравн вул.

Не в людях зло, а в путах тих,
Котрі незримими вузлами
Зв'язали сильних і слабих
З їх муками і їх ділами.

І. Франко.

I.

Задиханий Кутько вскочив, поспішаючи, до канцелярії вечірнього металургійного інституту. Дивиться — а круглий на стіні годинник (як невсипуще око начальства!) показує вже 15 хвилин на п'яту.

Сердега оторопів цеє вздрівши: він же, як викладач, мусив зразу після дзвінка, себто рівно о 4 годині, в аудиторії бути.

Хоч крижане більмо замерзлого вікна, що над ним був годинник, трохи й притемнювало приміщення, але оті 15 хвилин було добре на банькатуму цифербляті видно. І вони, ті 15 хвилин, здавалося, казали: „Ага, голубчику, спізнився!”

— Це ти спізнився? — обізвався до Кутька завідувач навчальної частини, що під цю руч, йому на лихо, був у канцелярії. І додав, скинувши поглядом на годинник:

— На п'ятнадцять хвилин, гм...

Цеє кажучи, він прискалив, як той сатир, одно око і зморщив у приемні зморшки свого гарного, з мало що й помітним заокругленням носа. При вираз-

нішому заокругленні такі носи збоку трохи чи не на скрипковий із музичного письма ключ скидаються. Тільки ж усмішки цих носів не завжди бувають приємні, а подеколи й двозначні, — коли нелегко буває зрозуміти — начальницьке незадоволення, а чи товариський жарт вони виявляють.

І Кутько від усмішки начальницького носа ще дужче збентежився: стоїть, очима винувато кліпає.

А „завуч”*) же ще й притиснув іронічно краєчок своїх повних, звогчуваних слиною (як говорив) губ і через те ніби скривив своє вгодоване, чисто виголене обличчя... Стояв, позакладавши руки в кишені штанів, і красовито стріпнув відставленою правою ногою, обтягнутою темновишневим сукном холоші. Держав високо свою вивершену пишною шевелюрою голову.

Це був колишній Кутьків майже товариш Самсон Ліпшиць, що з ним Кутько, як ще жили в селі Лататті, разом гуляв. Звідти й оте товариське „ти”. Але... було, та загуло: тепер це був Кутьків начальник.

А втім, Ліпшиць поводився з Кутьком таки по-товариському, і жарт, а не щось інше означали оті приємні зморшки на його носі.

Тільки ж сам Кутько не міг уже по-товариському до свого колишнього товариша ставитись. Нові, тверезливі після п'яної революції 1917 року обставини привчили його... згинатись перед начальством (так, так!), носити в кожному своєму рухові, в кожному звукові свого голосу рабську покору. Де й ділася тепер — гай-гай! — його колишня молодеча погорда

---

*) Завідувач навчальної (по-рос. учебной) частини.

до всякого низькопоклонства! Був з нього тепер трох чи не новий Акакій Акакієвич (що в „Шинелі” М. Гоголя).

У канцелярії було заспокійливо-тихо. Усе: шахва під стіною, з однією відчиненою двериною, тапчан біля неї, протертий аж до солом'яних нутроців, письмовий стіл, поставлений упоперек кімнати, як барикада, і жінка-справничка за столом, невиразна, з старомодною зачіскою (нестрижена) істота, схилена над якимись там своїми паперами, — усе немов сонне було.

Цю сонливість збільшував тютюновий дим, що густою павоттю заснував геть чисто всю кімнату і на подобу хмар затягав великий портрет покійного вже Леніна, змальованого на тлі розмаяного червоного стягу. І хоч Ленін закликав усією витягнутою в агітаційному пориві постаттю та високо піднесеною рукою „вперед! до нових перемог!” але сонна осуга диму робила дійсність мертво-непорушною.

А втім, саме дим свідчив і про те, що в канцелярії за 15 хвилин перед цим було повно життя — було повно студентів.

Справничка, пишучи, так скрипіла у великій тиші пером, немов по серцях присутніх дряпала, передусім по Кутьковому.

Хвилинна стрілка, як живий (тверезий!) палець часу, здригнулась нервово, переходячи на шіснадцятую хвилину. І цей здриг повторив Кутько, стрепенувшись усім тілом.

— А тут уже студенти прибігали, — казав далі завідувач навчальної частини, — питали, чому немає викладача української мови...

— Вони кажуть „українця”, — обізвалась і собі справничка. — Так наче фізик, математик не можуть бути українцями . . .

І засміялась тоненько, захищала:

— Хі-хі . . .

Ліпшиць пропустив повз вуха невиразної істоти заввагу, мовляв: „таке казна-що сміє втручатись у розмову” . . . А Кутька запитав:

-- А ти, мабуть, по обіді спочивав?

-- Спочивав?!

Кутькове становище цього разу тим було страшне, що він не міг (хоч і який тепер був перед начальником слух'яний!) сказати про причину свого спізнення: та причина була багато за все спізнення і за можливе невдоволення начальства страшніша. А крім того, він ще й розписався, нікому, хай би то були й рідні батько-мати, не казати про те, що з ним сталося.

¶ Перед його очима ще й досі маячів білою плямою клопоть паперу, а той папір підсунули йому на підпис довгі й тонкі, немов обсмоктані, пальці слідчого тієї установи, що її й назвати було страшно. Рука з тими пальцями скидалася на розчепіреного, готового до стрибку павука. Страшною примарою стояли йому ввечу павучачі, обведені синіми колами очі, що намагались його „загіпнотизувати”, допитуючи впродовж 8 годин: від восьмої ранку до четвертої дня. Ті очі невідчільними плямами плавали перед його очима і заважали дивитись. Вони були весь час на одній відстані, немов на склі, яке він ніби носив перед своїми очима. І куди б він не навів те скло, скрізь були ті плями, на всіх речах. Їх він бачив на обличчі молодого біло-

бривого вартового (північний „паря”*), що випустив його з страшної установи, настромивши на багнет, згори вниз, його перепуск, на обличчях зустрічних людей. Ті люди їхали собі в трамваї чи йшли спокійнісінько пішки, поспішали чи ні, не маючи й найменшої підозри про страшне тавро на своїх обличчях.

Плавали плями-очі, обведені колами, і в задимленому повітрі канцелярії, легенькими пір'їнками сідали на чисто поголене Ліпшицеве обличчя, на гладеньке, по-старомодному причесане волосся справнички: сядуть — і знов підлетять, підлетять — і знов сядуть.

З ДПУ**) (так звалась та страшна установа) Кутько вийшов рівно о 4, — тим то й не міг не спізнитись. Хоч і як поспішав! А там, де йому доводилось іти пішки, брався так, немов біг наввипередки з тим свідомим громадянином, що був намальований на розвішаних повсюду плякатах і нагадував забудькуватим радянським громадянам про державні ощадні каси. Він поспішав з веселим виразом на обличчі до найближчої ощадної каси, в науку всім несвідомим кажучи: — „Хто куди, а я до ощадкаси”. Від швидкого бігу його права нога була викинута неприродньо-далеко вперед і довша за ліву, відкинута назад. Здавалося, що він от-от мав роздертися від великої, радісної радянської свідомости.

Кутько особливо був схожий на цього громадянина тоді, як уже вбіг до приміщення інституту і на другий поверх брався: за одним вимахом ноги він по два, по три східці перестрибував...

---

*) Рос. слово — парень, парубчак.

**) Державне Політичне Управління (пізніше НКВД — МВД).

... Отже вимучений чоловік не тільки не спочивав по обіді, а й не обідав.

— Ні, не спочивав, — промимрив він збентежено і похопився йти до своєї „робітні” (авдиторії).

Узявши швиденько зі столу щоденника, він кинувсь геть із канцелярії. Але через пів хвилини мусив ще раз повернутись: зопалу він узяв не щоденника, а книгу вихідних чи вхідних паперів.

Справничка подивилась на нього здивовано (і противно, бо він її ненавидів за її до нього залицяння), мовляв: „зовсім, сердешний, з плигу збився”. А потім того запиццала:

— Хі-хі...

А Ліпшиць знову провів його приємними зморшками свого носа.

Навчання в „робітні” української мови (як і в інших „робітнях”) ішло за американським далтонплянном*). Тим то „робітня” з своїми у мальовничому безладі поставленими столами та купками студентів навколо них мала не зовсім звичайний, як на шкільне приміщення, вигляд. А якийсь ворог нової школи міг би навіть подумати, що це взагалі не навчальне приміщення, а якась харчівня, а студенти — то люди, що з нудьгою чекають, поки їм подадуть страву.

Коли Кутько увійшов до „робітні”, студенти, бачилось, не звернули на нього аніякісінької уваги (хоч нібито й бігали до канцелярії питати, чому його не-

---

*) Система навчання, що її вперше запровадила Анна Перкхерст у місті Далтоні в США.

має). Сиділи — той спиною до вчителя, очима понад головами та похиленими спинами своїх товаришів гойдає, той боком, вряди-годи на весь рот позіхає, а декотрі спокійнісінько собі куняли. Повдягані були — який у пальті та в шапці, який у робітничій „спецівці”*) та в кепці**), а дехто в військових шинелях та гостроверхих шоломах — „буденівках”.

Отже тут була предивенна, а як на соціалістичну дійсність, мало що й доречна рябизна одягу. Та ще й була вона надивовижу красномовна: не одно пальто казало: „ти б зашив мене, а то он з мене вата клаптями повилазила”; не одна „спецівка” просила: „ти б виправ мене, бо ще подумують, що я з юхти, — так заялозена”; а деякі шинелі благали, звертаючись до своїх носіїв: „ой, легше ворушіться, бо розліземось, як павутина”.

Та який би той одяг не був, а без нього годі було в „робітні” через дошкульний холод усидіти.

Холод не тільки під блаженські шинелі, а й під ватяні пальта залазив, нестерпною кригою тіло обкладав. Як люди балакали, з їхніх ротів беззвучними пострілами стріляла в повітря пара, клубками клубочилась. І мимоволі, бачивши це, хотілося здригнутись.

На одній стіні, таки добре облуплений, висів забутий від якогось революційного свята напис: „Не забуваймо про в'язнів капіталу”. Напис цей уже чимало мірою полиняв, і один його край звисав, як порожній рукав безрукої людини.

З другого боку, на протилежній стіні, був відпо-

---

*) Спеціальний робітничий одяг.

**) Покриття на голову, кашкет.

відніший як на навчальне приміщення напис: „Гризімо молодими зубами граніт науки”.

А втім, повної відповідности і в цьому написові не було, бо чимало студентів було вже зовсім на літі, про це свідчили невеселі остаркуваті обличчя, сивуваті чуби. Це були ті, що до революції не мали змоги вчитись і оце тепер надолужували...

Велика туга пойняла Кутька, як поглянув він на своє „робітне місце”, аж йому зуби заболіли, у найглибших корінцях їх засіпало та закрутило. Стиснув він на мить обіруч виски, щоб важкі удари, болючі відгуки стурбованого серця, трохи стримати. А потім відімкнув шахву і взяв роздавати студентам для самостійної роботи книжки.

По якомусь часі у „робітні” загуло, як у вулику: то голосно забубоніли студенти, читаючи. А читати треба було вголос через те, що вони мусили працювати колективно — один читав, а решта слухали.

Це була революційна поправка до винаходу буржуазної педагогічної думки — до далтон-пляну. Ця поправка мала свідчити про те, що революційний пролетаріят хоч і позичає дещо від гнилої буржуазії, але критично до запозик ставиться і, де треба, робить відповідні зміни. Отже в цьому разі пролетаріят скрутив чималеньку таки дулю під буржуазний ніс американки Анни Перкхерст. Її далтон-план розвивав тепер у людей колективістичні нахили та звички, дарма що вона, його висуваючи, мала на увазі розвиток буржуазного індивідуалізму.

Але й роздавання книжок не минуло для Кутька без прикрого випадку. Коли до нього підійшов один студент, на прізвище Чорнострик, йому стало на па-

м'яті, що цього студента він бачив уранці в... ДПУ. Він там виходив з однієї кімнати і був у формі слідчого: у синьому з червоною околицею кашкеті, у „гімнастерці” захисного кольору і в синіх штанах до чобіт. Дарма що він тоді відвернувся був, свого вчителя побачивши, — Кутько добре запам'ятав його обличчя — сіру, як лимарщина, шкіру з якимись чорними крапками по ній, немов у ній позастрявали дрібочки рушничного пороху.

Хоч Чорнострик тепер тільки попросив своїм гаркавим голосом собі книжку, та на нещасного чоловіка це так подіяло, ніби він сказав:

— „А я знаю, куди вас сьогодні викликали”...

Отже декому в інституті причина його спізнення була вже відома!

На думку про це Кутька так і облило варом, і перед очима йому знову заходили оті тіняві плями-кола. Даючи Чорнострикові книжку, він відчув, що червоніє, а на чолі йому виступає піт.

Чорнострик узяв був книжку, але з півдороги повернувся.

— Ви мені не ту книгу дали, — сказав він, криво посміхнувшись. — Я пгосив „Миколу Джегю”...

— Хіба? Як же це я? — зовсім збентежився горопашний учитель і почервонів ще дужче, аж сльози на очах йому виступили. А коли брав з Чорнострикових рук книжку, бачив свої руки — як вони трусились. Щоб приховати своє збентеження, сильно постукав олівцем об стіл і попрохав студентів читати трохи тихіше, бо, мовляв, нічого не чути — ніяк говорити. Ляску-

чий стукіт олівця об диктовий стіл перевищив загальний гомін, і в „робітні” зробилося трохи тихше.

Коли Чорнострик пішов, Кутько сів біля свого столу і взяв виправляти зшитки — бліде писання на рудому, синьому та й ще бозна якому там папері. Тії зшитки просто висмикали з лоба очі...

Вряди-годи окремі студенти або й цілі „бригади” підходили до Кутька на консультацію. Здебільшого це були такі, що виучуваним матеріалом особливо не цікавились і завдання робили як навісом, абияк.

Та от підійшла Чорнострикова „бригада”, найнеприємніша з усіх бригад, бо вона складалася з таких, що „чіплялися” до викладачів, — з „комсомольців” „профкомівців” (Слуцька, Майзель і інші). Бригада попрохала з’ясувати їм порядком консультації, чому в українському письменстві (Нечуй-Левицький, Карпенко-Карий) жидів показують тільки як шахраїв, як поганих людей... чи тому, що жиди справді погані, чи, може, українські письменники помиляються...

— „Це провокація!” — з жахом подумав бідолашний учитель, відчуваючи, що поза плечима сипнуло йому тепер не тільки жаром, а й морозом, а на виду він то червонів, то блід.

— Жида гарний народ, талановитий, — похопився він відповісти, щоб — не дай Бог чого — не подумали, що він недобррозичливої думки про жидів. — „Гарний... І не сказати, який гарний!” — підтвердив ці слова ще й найуслесливіший вираз на його обличчі.

А язик казав далі:

— Жида дали людству Спінозу, Маркса, Гайне й багатьох інших великих людей... А чому українські

письменники погано їх показують, на це є історичні причини. Жиди бо на Україні були завжди шинкарями, крамарями, „рандарями”, взагалі носіями фінансового капіталу... Проте це не означає, — знов похопився пояснити, — що вони з природи були такі і що вони винуваті... ні, вони не винуваті: їх примушували до цього історичні обставини. Якщо це сказати, трошки спрощуючи... — Ви розумієте? — посміхнувся він силуваною, але солодко-привітною усмішкою, — то вийшло б так, що вони не хотіли бути крамарями, тисячниками, мільйонерами, а їх силували до того польські пани, російські царі тощо... Ну... а щодо українських письменників... я ж вам ніколи не казав, що це були гарні люди. Усі вони — як не поміщик чи куркуль, так „просвітянин”, або й петлюрівець, як це лише Коряк про Грінченка...

Коли він це казав, у голосі йому весь час була сама щирість, а ввічу стояла запобігливо-ввітлива посмішка.

Учителева відповідь задовольнила бригаду, і вона пішла на своє місце працювати далі. Але ота улесливість якийсь час ще стояла Кутькові на виду, немов зашерхла, її він не міг відразу зігнати.

— „Це провокація, випитують!” — не тільки подумав, а й прошепотів він, не можучи ніяк отямитись. І йому після цього знову зробилося важко. Ця пригода просто таки знищила його. Справді, чи міг він бути спокійний, коли знав, що, може, не один з отих сонних і несонних студентів, серед яких були й гарні люди, шпигує, слідкує за ним? Може, кожне його слово, найменшу його необережність записують і передають, куди слід...

І він сховав свою справжню щирість ще глибше, на самісіньке дно.

А це означало, що надалі його очі й уста будуть більше, ніж перше, на те, щоб робити перед начальством, „комсомольцями” тощо улесливу усмішку, його мова, озвучена солодким голосом, ще більше буде на те, щоб хвалити все, що слід хвалити, і гудити те, що слід гудити, його слина буде на те, щоб обплывувати все йому дороге, те, що сховане на дні його душі, як, наприклад, те ж таки українське письменство. І можна буде сміливо про нього казати, (якби хто про це знав), що він — то не він, що Кутько — то не Кутько...

В одному кутку розляглося справжнє, густе на звук хропіння. То один „трудівник” не витримав і заснув над книжкою. Дехто засміявся, але Кутько не міг цього зробити: йому боляче було сміятись. Та й крім того, цей сміх могли б витовмачити як насміх з пролетаріяту, що вдень працює, а ввечері вчиться.

Після Чорнострикової бригади до Кутька — по якомусь часі — підійшов студент Лаштоба, упертий індивідуаліст, що завсіди працював сам, а не в бригаді. Це був молодий ще парубчак. Його Кутько найлегше пізнавав з картатої, натягнутої на самі вуха кепки, що її він ніколи не скидав, немов би вона приросла в нього до голови. Крім того, в нього був завжди поважний вираз на обличчі, він, здавалося, завжди про якесь діло думав. Проте насправді з нього був досить таки несправний студент, і в стінній газеті „За червоні кадри” його частенько малювали з хвостом, а на „Жовтневі свята” його хвостатий портрет носили

навіть на демонстрації вулицями міста на науку іншим ледарям.

Цим разом він теж підійшов до вчителя не для консультації, а для подання до відому того, що він „сьогодні” складати заліку*) не буде, бо має нагальну справу: має ввіймати на гарячому якогось там клясового ворога. Це він сказав Кутькові неголосно, по-тайності, мов би й той з ним у змові був. А втім, він, може, й мав деяку підставу так думати, бож Кутько як радянський педагог теж повинен був про клясову пильність дбати. Крім того, про повне Кутькове співчуття свідчили його очі, голос, як і вся його запобіжливо-ввітлива поведінка. То інша річ, що насправді Маштоба, так розуміючи свого вчителя, помилявся.

Само собою зрозуміле, що Кутько ані спробував був цього охочекомонного борця з клясовими ворогами затримувати.

— Будь-ласка, — похопився він згодитись: — ідіть, раз треба... це важлива справа...

А як студент вийшов з „робітні”, він хапливо вилетів на чолі холодний піт, що виступив через цю розмову.

Взагалі студенти вільно входили й виходили з робітні, бо навчання йшло без розпису, і дзвонено тільки на початку роботи та наприкінці. Увіходячи й виходячи, студенти напускали до „робітні” з коридору тютюнового диму, і той дим, звисаючи, як туман, над головами людей, став дедалі дужче притемнювати приміщення. Так само притемнювали „робітню” й вікна, що дужче замерзали на вечір: день, слабко роже-

---

*) Зане студентіві складеного іспиту в залікову книжку.

во-вечірнім світлом просвічуючись крізь морозні узо-
ри на шибках, ніби дотлівав, попелів.

Засвітили світло — три білі лампочки під висо-
кою стелею, — і те світло, затушковане димом,
поклало на все сіру осугу втоми — на голі, холодні
столи, на заязозені книжки, на притомлені обличчя
студентів та студенток, такі, як ото бувають у людей,
що довго без сну посиділи на вокзалі в густо-наку-
реному повітрі.

Це було одно з чуд знаменитої „лямпочки Ілліча”^{*)}.

Але на тлі цієї безнадійної сірости Кутькові цього
вечора засяяло й сонце. Сталося це так, як ото хмар-
ного дня, коли разом з дощем-мрякою з неба стікає
густою квашею й нудьга, несподівано розлізуться в
одному місці хмари і веселими зайчиками застриба-
ють по калюжах радісні промені.

Наприкінці роботи, коли в робітні порідшало лю-
дей, увійшла своєю звабливо-грайливою ходою сту-
дентка-красуня „Олеся Вовчківна” (Шура Вільчек).

Це про її ходу Кутьків із села Латаття земляк
поет-„плужанин” Омелько Деркач, що вряди-годи,
провідуючи товариша, заходив до інституту, якось
написав був:

Олеся — як та пава...

Хода — дзвінкий танок:

Іде, — так без угаву

Ритмічно цок та цок.

Високу, по-жіночому вигинисту — ззаду наперед
— її постать підкреслював, особливо в торсі, обліпи-

---

^{*)} Звичайна жарівка, названа на пошану Леніна (Ленін по-батькові Ілліч).

стий піщаного кольору джемпер, а дзвінку музичність ходи — високі підбори черевиків.

Справжня Венера Мілоська (тільки з цілими руками), одягнена в одяг першої п'ятирічки і поставлена на високі підбори ще „непівської“*) доби...

Умінням одягатись „Олеся” вигідно вирізнялась з-поміж усіх студенток, що найчастіше запиналися червоними „революційними” хустками або й просто чоловічі шапки на свої стрижені голови натягали.

Углядівши її, як вона ще тільки дверми рипнула, Кутько захвилювався тим солодким хвилюванням, що йому назва „кохання”. Еге, цю дівчину він любив! Любив щиро, повно, до молодечого наївного „убожування”. Через неї йому хотілося щиро й багато працювати, хотілося краще навчити всіх отих заспаних студентів української мови (хоч вони нею й не цікавилися), хотілося літати (і така дурниця солодка!) на крилах. Йому здавалося, що він ще нікого так не кохав... (Хоч це не зовсім так: йому вже один раз так здавалось, коли він був закоханий, ще в селі Лататті, в Оксану Штепенківну). А кохаючи, ревнував її до студентів, що так і липли до неї, мовляв, як мухи до меду, та, користуючись правом товариських відносин, безцеремонно хапали її за руки, навіть обіймали, та ще й при ньому, своєму вчителеві.

А він же через своє становище вчителя не міг їй навіть руки подати! Не міг скористуватись тим, чим так часто користуються закохані, коли потиск руки каже більше, ніж мова!

---

*) НЕП — нова економічна політика, що її запровадили були більшовики на початку 20-их років.

Ось вона йде... не йде — хитає. Очима ніби питається, чи можна підійти. Підійшла. Потиху озвалась, кивнувши привітно головою:

— Здорові були, Гнате Пилиповичу!

— „Здорові були...” Яке щастя чути цей голос! А тимчасом він мусив удавати, що йому однаково, хто прийшов — „Олеся” чи якась там Слуцька!

Привітавшись, „Олеся” сіла кінець столу, біля студента, що саме консультувався, і стала мовчки чекати, поки той скінчить. Чекала з таким виглядом, наче мала до вчителя якусь пильну справу.

Але насправді у неї ніякої справи не було. Це виявилось тоді, як студент, одержавши консультацію, пішов геть. Вона зразу не прибрала була, що їй сказати. Тим то оглянулась, обкинула поглядом вже майже порожню „робітню”, немов хотіла зважити, як їй у такій обстанові поводитись з учителем. Сказала про заснулого студента, злегка посміхнувшись:

— Спить...

Промінь усміху засвітив ніжну, майже дитячу округлість її обличчя, запнутого простим теплим шарфом, що робив з її голови чарівну голову ляльки. З-під того шарфа вибивалося пасмо ясного, як льон, волосся, а те волосся відтінювало чорний оксамит брів. Світло від лампи падало скісно, і від того її вії кидали на щоки чудові тіняві ґратки.

Раптом вона підкинула тії свої вії і подивилась на вчителя... Не так, як дивляться на вчителя: піймала майже силоміць його боязкий погляд і задерикувато затримала на якусь мить глибину своїх очей у тому його погляді.

Поведінка цієї дівчини була цілком Кутькові зро-

зуміла: вона хотіла за всяку ціну закохати його в собі. З цією метою вона робила все, що могло бути, на її думку, йому приємне: змінила своє імення та прізвище „Шура Вільчек” на українське „Олеся Вовчок”, „проробляла” його предмет — українську мову як найстаранніше, намагалася з ним говорити тільки по-українському, вимовляла його ймення так, як він її навчив — обов’язково в кличній формі... І інакше всяково пильнувала „догоджати”.

Зрозумівши ці її заходи, Кутько висловив це в одному вірші (а їх він писав тільки тоді, як закохувався):

Твої „хитрі” заходи, дівчино —
Натяк словом, рухом, погляд-миць —
Щоб мене скорити-полонить
І у груди іскру болю вкинуть —
Не здаються хитрими мені,
Та сміятись я не буду, ні.

Але разом із тим він боявся вірити, що це було з її боку щире. Були бо тут, на його думку, чималі перешкоди. Перша перешкода — те, що він був старший за неї (їй було 19, а йому 33 роки), друга — що в нього на селі була жінка й дитина (про що вона могла довідатись від справнички, що знала про аліменти), і третя — він не був якоюсь там великою мірою вродливий — цього він, як людина твереза, завсіди був свідомий...

Тим часом як вона, з своєю яскравою, мов сонце, вродою, могла б легко знайти собі молодого, вільного, вродливого.

Отже, з одного боку, кохання, а з другого — сум-

нів... Кидаючись у болючих здогадах, сердешний закоханий чоловік схильний був припустити найгірше — ладен був добачати в усіх отих „Олесиних” заходах... шпигунські підступи. Особливо підозріла була її надмірна прилюбність до українства. Вона ж бо сама була з походження не українка, а зросійшена чешка. Отже — хоч і як це болюче було йому усвідомлювати — з неї могла бути хитра облесниця-шпигунка, а не щиро закохана дівчина. Правда, частенько кажуть, що врода й зло — явища несполучні, але це, либонь, тільки „теорія”, а насправді буває інакше. І в творах саме радянських українських письменників не один був такий образ змальований, — образи вродливих шпигунок чи клясово-ворожих жінок, як от, наприклад Ярославна в „Яблуневому полоні” Дніпровського. Ці жінки спокушали радянських праведників приблизно так, як колись нечисті спокушали святих угодників Божих, описаних у „житіях святих”.

Це було тепер для вимученого допитами чоловіка цілком імовірно, тепер, коли йому здавалось, що шпигуни оточують його з усіх боків, сочуть на нього скрізь і всюди, коли з шпигунства зроблено патріотичний подвиг, назвавши його „пильністю” і освятивши ідеалом щасливого майбутнього всього людства.

Цей страшний здогад убивав його радість від кохання, в'язав його язик на розмовах з коханою дівчиною, робив його при ній незграбним, жалюгідним, трохи чи не таким, як Іван Федорович Шпонька (в Гоголя) на розмові з „білявою панночкою”. І хоч він звичайно вмів точити яси з жінками (а замолоду з нього був просто таки мистець у цьому), але тут і

йому, як тому Шпоньці, не раз доводилось обмежуватись у розмовах з „Олесею” мало не самими „мухами”.

От і цим разом, хоч як, здавалось, просто можна було щось сказати, він не здобувсь ні на що інше, тільки спитався:

— Коли ви в мене будете?

Спитав — і схаменувся: про те, коли вона працюватиме в його робітні, він питав учора й позавчора.

— „Недотепа! Дурбас!” — вилаяв він подумки себе і ... і, як хлопчак, зашарівся.

„Олеся” підвела голову трохи вгору, підставила обличчя під світло, немов знала, що таке освітлення робить її ще кращою, і, свінувши задерикуватими вогниками в очах, відповіла:

— Завтра, Гнате Пилиповичу. Я хочу українську мову вивчити якнайкраще... Я ж її люблю...

„Люблю”... це ж вона не про мову казала, а про нього — що його любить!.. Любить — чи, може, провокує... Ех! якби знаття... Якби знаття, що вона справді його кохає! Яке б це було щастя! Який би він був щасливий, якби міг, ні на що не оглядаючись, погладити ніжно шорсткий вовняний шарф, що робить з її голови голову ляльки і прихилити тую голову до свого плеча! Якби міг заглянути зблизька в тії зухвалі вогники очей, притулитись щокою до дитячої округлості чарівного обличчя!... Якби...

А тим часом він не міг з нею навіть говорити по людському. Після отих декількох, не дуже вдалих слів між ними зайшла досить прикра мовчанка, коли сердешному чоловікові випадало, справді, трохи чи не про мухи казати.

Не давши собі з цією мовчанкою ради, Кутько звернувся до студентів, щоб уже здавали книжки, хоч ще їй було ранувато. Навіть сам пішов збирати тії книжки.

Хтось із студентів незадоволено буркнув: мовляв, не дають доробити.

Та Кутько удав, що не почув того протесту, і продовжував почате.

„Олеся” сиділа біля столу і терпляче чекала. Саме так: чекала. І він розумів це її чекання: вона хотіла разом із ним вийти з інституту, сподіваючись, що, може, він на вулиці, не в шкільній обстанові, скаже нарешті те, що треба було сказати і що очима він уже давно сказав — про своє кохання до неї. Це вона вже пробувала робити, але покищо марно. Щоб заповнити чекання, взяла допомагати складати книжки до шахви. Раз чи два їхні руки зустрілись у тій шахві, торкнулись, — і Кутько відчув, як вогонь щастя проплік його наскрізь . . .

Та коли нарешті дзвінок продзвенів, він похопився вийти з „робітні” разом з останнім студентом. Не пізніше! Щоб смілива, певна своєї чарівливості дівчина не сказала чогось такого, що на нього їй він мусив би дати виразну відповідь. Затримався тільки, поки одягався. „Олеся” теж наділа пальто, що його принесла була на руці.

Далі вони обоє вийшли на коридор, у гущу студентів, і разом з цим потоком пішли до виходу. Разів скільки „Олеся”, немов навмисне — мовляв, людей багато, штовхають. — спробувала притулитись до Кутька і знов торкнутись рукою до руки. Але це була тільки мить. Густа, гомінка юрба студентів, дихаючи

вже парою надвір'я, винесла їх у нічне морозне повітря вулиці, а холодне світло ліхтаря, що квітнув чудернацькою білястою квіткою на розі, наблизило до скрипучого руху трамваїв.

Кутько бачив і розумів, що дівчина хотіла, щоб він не повернув додому, а пішов з нею, провів би її хоч трохи. Та він, скоро тільки опинились на вулиці, хитнув їй головою, прощаючись, і... пішов у свій бік.

Ображена дівчина навіть пристоїла від горя (хоч яке те горе — неясно було), ладна була, мабуть, заплакати.

Це закоханий чоловік побачив, оглянувшись мимоволі.

2.

Кутько жив у „житлокоопівській” „півкімнаті”. „Півкімната” — це був витвір міського пореволюційного побуту, витвір того часу, коли дедалі дужче стали тікати від землі ті, що передніше так завзято за неї, ту землю, боролись, ба й головами заради цієї мети накладали. А сталося це втікання з тієї, либонь, причини, що місто повернулося „лицем до села”, вимагаючи в подяку за таку ласку хліба, м'яса та інших такого роду речей. Урядово це називалося ще й „еднанням міста з селом”.

Втікачі з сіл, як щурі, ховалися в міських нетрях, заповнювали всі кутки й закапелки.

Кутько, утікши з села, „поєднався” з Самсоном Ліпшицем як колишнім своїм товаришем. Ліпшиць був уже тоді в місті, як дома, бо втік із села ще за „бандитських” часів. Отож він і взяв його на роботу до „свого” металургійного інституту, а також допоміг йому знайти „житлоплощу”. Для цього останнього Ліпшиць скористувався „дбайливим” піклуванням радянської влади про фахівців та вчених, а це піклування мало на увазі, між іншим, і забезпечення їх „житлоплощею”. Іменем „незамінного фахівця” Кутька він одвоював поряд із своєю квартирою цілу велику залю, а потім запропонував йому поділитися нею по-товариському. А як вдячний Кутько з радістю пристав на це, то він і переділив її на дві частини: одну половину взяв собі, збільшивши свою квартиру ще на одну кімнату, а другу віддав Кутькові.

Так була зроблена надзвичайно звукопровідна, гучлива, як мембрана, диктова стіна. Приставлений до неї стілець, випадковий удар ліктем чи чимсь іншим — усе це видобувало з неї, як із барабана, густий рокіт. Річ зрозуміла, що й розмови та інші звучання з обох боків якнайкраще було чути, і сусіди мусили в себе дома видавати тільки такі звуки, що їх можна було видавати й на вулиці серед людей. Тим то Кутькові частенько здавалось, що він живе не в „півкімнаті”, а на вулиці і що всі знають найпотаємніші його справи, знають навіть про таке, що не звучить, наприклад, — що в нього погане білля (мовляв дранка та переперанка), що перед ним стоїть майже не-

розв'язна для доби будованого соціалізму проблема штанів.

Коли Кутько прийшов додому, у „півкімнаті” було дуже холодно. При світлі — коли він крутнув вимикача — на господаря глянули голі, ніби мертві, стіни та лупнули крижаними більмами замерзлі вікна...

Отже в „півкімнаті” було досить таки непривітно, як це звичайно й буває в „парубоцьких” мешканнях: так карає доля парубків за їхню парубоцьку волю.

Хухнувши в повітря і зробивши пару, Кутько підійшов до батареї*) взявся за неї рукою: батарея була холоднісінька. Це останнє він, щоправда, зробив за звичкою, так, як щовечора робив (і з однаковим кожного разу успіхом), а думав зовсім про інше — про пригоди прожитого дня... Увічү йому стояли чарівні гратчасті тіні на „Олесиній” щоці, стояло красовито піднесене чоло з пасмом шовкового волосся, задерикувата (але мила, мила!) сміливість наполегливої в своєму залищанні дівчини. Звелася також йому на очі її її звичка, засидівшись, вилучатись із закладеними за голову руками, коли її молоде тіло, затягнуте в торсі в джемпер, знадно вигиналось, а груди випинались справжньою „античною” красою.

-- Миле, чарівне дівча! — прошепотів він голубиво, ніжно. — Якби знаття, що ти не...

Він не доказав, не вимовив слова „шпигунка”. Та на саму думку про це перед його замріяними очима заходили раптом жахливі кола павучачих очей, — заплавали, задвоїлись, зазастувавши чарівний образ дів-

---

*) Огрівач, кальорифер.

чини. Стріпнувшись нервово, він махнув, як на муху, рукою — і лихе чортovinня зникло. Знову став думати про свою „Олесю”, уже спокійніше. Потроху став схилитися до того, що, може, він в отій підозрі щодо шпигунства помиляється, що, може, дівчина щиро в ньому закохана. То нічого, що він старший за неї... Адже колись Мотря Кочубеївна покохала старого Мазепу. Згадав деякі випадки і з ближчого життя, коли молоді дівчата виходили заміж за старших років на десять чи й більше чоловіків, а також з літератури такі випадки пригадав. Далі йому заманулось подивитись критично на себе, чи може його покохати молода. Так як був у пальті, не роздягаючись, сів він до столу, і взявши в руки дзеркало, став розглядати своє обличчя. Знаючи, що має гарне волосся, він скинув шапку, щоб побачити себе (така була потайна думка) у повній красі.

Із дзеркала — після того, як із нього зійшло запотіння від його дихання — визирнуло разом із стелею та блідою плямою лямпи на ній його чорнобриве, з різними ознаками втоми обличчя. Тепер, коли він не посміхався, високі брови надавали обличчю переляканого виразу. Це той вираз, що дедалі дужче ставав характерним для нього, що наче застигав йому на виду. Виразно також було помітно, що й літа, оті 33 роки, далися вже ознаки: під очима були дрібні зморшки — як брижі на перепалому тісті; на висках, у кучерявому волоссі сріблились, як білі нитки на чорному шитті, сиві волосинки; ніс... Але свого носа Кутько не любив: він був невеличкий, як жолудь, і неправильної форми... Та ж ніс усепереч його бажанню теж визирав із дзеркала, ніби казав: “Подобаюсь я тобі чи ні, а без

мене не можна . . . хоч я й роблю твоє високобриве обличчя дуже здивованим.”

Бісів ніс непомаду сердешного чоловіка засмутив: з таким носом „Олеся” навряд чи могла його щиро покохати . . .

А потім собі на потіху Кутько згадав ту, що і з таким носом кохала його без міри, — згадав свою покинуту на селі жінку Ганну.

Проте тільки на малу мить стала йому на пам'яті ця невковирна в своїй ряснополій лінтваревій кожущині жінка-селянка, а потім знову переможно засяяла пишна вродливиця „Олеся”. До Ганни вже не могло бути повороту! Він не міг уже прийняти її жертвовного поклоніння . . . А років зо три тому, як вона спробувала була шукати його в місті, він просто вигнав її від себе, з оцієї самої “півкімнати” . . .

— Тільки ця . . . або ніхто! — проказав він раптом уголос крізь зціплені в нападі жорстокого похотіння зуби, маючи на увазі не старішу й гіршу — Ганну, а молодшу й безмірно кращу — „Олеся”. — А на ніс . . . наплювати . . .

Проказав це — й отерп із ляку: стіна-мембрана могла передати до сусід цей потаємний порух його серця.

І справді — стіна не забарилась за себе нагадати: „півкімнату” раптом струснув страшенний бухкіт з того боку, від Ліпшиців, немов увесь будинок валився.

Замріяний чоловік нервово стенився, але вилятися уголос уже не посмів.

— Богдасю! — озвався з великою любов'ю жіночий голос, материн голос. — Не стукай, моє серце: ти заважаєш татусеві . . .”

— „Татусь!” — подумав досить таки в'їдливо з приводу цього Кутько. Річ бо в тому, що отой Богдась не Ліпшиців був син, а їхнього спільного товариша з села Латаття Василя Роговенка, розстріляного 1920 року. Після загибелі Василя Самсон Ліпшиць одружився з його молодого, тоді ще вродливою вдовою Оксаною Штепенківною, що до неї колись залицявся й Кутько, тільки нещасливо. Оксана (тепер у місті вже „Ксюша”) привчила свого малого хлопця казати на Ліпшиця „тато”.

Хлопець облишив стукати в стіну. Але це не віддалило початку Кутькових мук, що їх щовечора завдавала йому „звукова картина” застінної родинної ідилії або й не-идилії, бож у родинному житті, як відомо, усяково буває. І такі й такі картини однаково були для бідного саїтника болючі, бо не давали йому спокою. Проте не-идилія була йому трохи приємніша як певна сатисфакція за одержаного колись від Оксани „Ксюші” гарбуза.

— „Добре, — думав він під такі хвилини, прислухаючись до баталії за стіною, — що я тоді не одружився з нею, а то б оце знав, по чім ківш лиха . . .”

Але цим разом за стіною була якнайкраща ідилія. Зараз таки після отих „Ксюшиних” слів за стіною почувся дзенькіт посуду: „Ксюша” готувала вечерю.

Вечерю . . . А в Кутька ж увесьденечки в роті й рїски не було!

Між ділом, брязкаючи посудом, „Ксюша” взяла розповідати чоловікові, що вона одержала в „їхньому” „розподільникові”*) (Ліпшиць був прикріпле-

---

*) Закрита крамниця, в якій продають тільки прикріпленням до неї.

ний до розподільника відповідальних працівників). Вона оповідала спокійно, смачно характеризуючи кожен окремих продукт, а вкупі це складалося на цілу епопею, насичену нечувано смачними, як на слух та уяву голодної людини, наїдками та напоями.

Так, вона одержала три кілограми картоплі...

— „Яка приємна їжа — картопля! — подумав, зідхнувши, Кутько. — Особливо як її спекти у жариві... як ми колись пекли на степену: розсинається тоді кашею...”

...кілограм масла...

Кутько засовався нервово на своєму стільці...

...скільки там капусти...

І капусту, особливо з цибулею та запашною сояшниковою олією любив Кутько. Алеж такі ласощі, як капуста, були приступні в добу будованого соціалізму тільки для відповідальних працівників!

...два кілограми оселедців...

У Кутька покотилася в роті слина, та ще й так сильно, що він мусив сплюнути.

...м'ясо, ковбаса...

На столі в Кутька в старій, зібганій жужмом газеті, як у розореному гнізді, були сухі крихти й одна шкуринка. Нещасний голодний чоловік узяв механічно тую шкуринку і став жувати, змочуючи її тією слиною, що її за набутих колись, ще за старого режиму у м о в н и м р е ф л е к с о м, викликали застінні оселедці, капуста тощо. Тільки ж шкуринка була суха жахливо, шкарубка, як підошва.

По якомусь часі за стіною почувся деренчливий стукіт стільців об поміст: там сідали до столу. Далі почулися й притаманні культурному їдінню звуки — цок-

не ніж, дзенькне виделка... А далі утворився справжній ножево-виделко-тарілчаний джаз, і той джаз показував якнайяскравішу картину багатої вечері. Там, де "струменти" не давали достатніх мазків, доповнювали завваги їдців-ласощохлистів.

От скрипнула по тарілці (і по Кутькових нервах) виделка... але неясно було, що нею брано — оселедець чи ковбасу. І це доповнила Ліпшицева Самсонова мова в супроводі голосного плямкання його соковитих губ:

— Гарні оселедчики... Та ще й з капустою, з цибулькою... А підлий но ще олійки...

Ліпшиць мав звичку вживати здрібнелих та голубливих форм — коли був у гарному настрої. А тут же саме й були, як це всяке, особливо з голодних, зрозуміє, всі передумови для гарного настрою. У його вимові сливе зовсім не було притаманного його нації гаркавого „р”, але цим разом роздратованому Кутькові, хоч він і не був антисеміт, те „р” виразно почулось.

— Гагні, — перекривив він пошепки щасливого жеруна оселедців. А слина вже повинню виповнила йому рота. Бідолаха люто сплюнув, заскрипівши зубами.

— Мамо, не хочу масла, — забгикало примхливо хлоп'я: — хочу павидла.

— Пиріжечки в маслі, а ми друзі красні, — пожартував Ліпшиць. — Дай йому павидла...

І додав:

— А як на мене, так над оселедчики з кисло-солодкою капусткою нічого кращого й у світі немає.

Кутько з усієї сили пошпував свого сухаря, зірвався на ноги і взяв ходити з кутка в куток, намагаючись не скрипіти мостинами... щоб не псувати сусідам

апетиту... А лють у нього була така, що хотілося ви-ти. Не здобувшись на іншу раду, він ліг, не роздягаючись, на своє скрипуче (чорт!) ліжко. Тільки ж довго на нього сну не було. Перевертався з боку на бік (знов таки обережно) і слухав, нервуючи, як десь на вулиці клацали та тужливо гули трамваї. Відчував холод, що вкривав його поверх пальта та холоднющою кригою залазив попід пальто.

Але кінець-кінцем втома таки взяла своє, і незабаром світ з отими оселедчиками, капустою, з намащеними олійкою Ліпшицевими губами понявся туманом. А потім з того туману показалася, жуючи оселедця — цілого, нерізаного, з голови почавши, та ще й разом з кістками, що тріщали на зубах, якась чудернацька, нахабна своєю вгодованістю пика. Оселедець блищав ситою, як смалець, сизою спинкою.

— Ве-е! — подумав гидливо напівсонний чоловік. — Я б ніколи не їв голови з зябрами, з очима...

— Невже не їв би? — озвалась нахабна пика, прискаливши одно око і зробивши приємні зморшки на своєму злегка заокругленому носі. — Даремно: оселедчики навдивовижу...

І ковтнувши останки того оселедця, пика показала йому язика. А потім додала:

— Це ти, мабуть, через те так кажеш, що повечеряв дулю з маслом?...

І перед здивованим Кутьковим носом (отим невірним) справді з'явилася дуля з маслом, а масла на цій непристойній комбінації з трьох пальців було на палець, не тонше, — жовтого, як віск, апетитного маслечка.

— А я й досі не бачив, яка вона, та дуля з маслом,

— подумав, дивуючись Кутько. — Так звичайно кажуть, а бачити не доводилось...

Потім того в повітрі з'явилась чарівна ложка. Вона летіла сама, так, як звичайно літають відьомські мітли, відвізши своїх господинь на шабаш і повертаючись назад. Облетівши скількись там раз навколо Кутькової голови, ложка, як та бджілка перед вічком вулика, затріпотіла перед його обличчям, а тоді — тиць! — та й застряла йому в роті. Як там була. Тільки ж шкода: була вона порожнісінька.

-- Прийшла ложка до рота, — обізвався якийсь голос, --- та їсти чорт-ма чого...

Незабаром після цього з'явилась макітра з варениками-побідениками, теж сама, відьомським робом, у повітрі летіла. Та не встиг Кутько й понюхати, чим із тієї макітри пахне, як вареники, мов горобчики, пурх та на вербі й сіли.

— Це так, як у тій приказці, — подумав Кутько, пасучи вареники в літанні очима: — були вареники, та на вербу повтікали...

Та от на тлі цих дивовижних появ та прояв з докотишнього туману впливли... павучачі очі слідчого... очі і розчепірена, як роздратований павук, рука... Тільки очі й рука, а людини нема. От ті очі наближаються-наближаються, а рука й собі — тільки нижче — сунеться, а пальці аж підкидаються від роздратування.

— Так ви кажете, що ви за радянську владу? — забалакали очі, ушнпившись із жахливою силою в обличчя, а пальці руки розчепірились дужче, підлізли ближче.

— За радянську владу, повірте! — злякано скинувся Кутько.

Очі зневажливо скривились, а рука ще ближче підсунулась, немов готувалась ухопити.

— Так це ж самі слова... слова, слова й слова, — притиснули очі, — слова й більш нічого. Ми не віримо словам. Якщо ви справді за радянську владу, докажіть це ділом... Ваша робота буде така... Не будемо вживати страшних слів: „сексот“*), „шпигун“, „зрада“ — ми з вами не інститутки... Зате вам буде добре...

-- За що ви мене переслідуете?! — скрикнув розпачливо, голосом зацькованого Акакія Акакієвича Кутько. — Я ж вам нічого злого не заподіяв! Я ж тільки викладав українську мову... себто робив те, що ви самі дозволили... українську мову, рівноправну з іншими мовами.

Скрикнув і тим криком сам себе розбудив. Прокинувся, обливаючись холодним потом. Подумав з гіркістю, що він справді такий нещасний, як Гоголів Акакій Акакієвич. Ба, ще нещасливіший! Бо тільки в сні може скрикнути: „Облиште мене! За віщо ви мене кривдите?“ А в житті мусить удавати, що йому в цій рабській упокорі цілком добре, що він щаслива радянська людина.

За стіною-мембраною було тихо: сусіди вже спали.

---

*) Секретний сотрудник (співробітник).

3.

Уже скількись день Кутько не одержував своєї хлібної пайки і жив тільки тими чотириста грамами (200 на снідання і 200 на обід), що їх давано в тій харчівні, до якої він був прикріплений. Так його пайка пропадала, бо за минулі дні хліба не видавали. Тут міркували, либонь, так: раз ти прожив день, не вмер, то вже тобі хліб за той день не потрібний. Міркування, як бачимо, цілком соціалістичне...

Тільки ж винуватий тут був Кутько сам: він лінувався рано вставати, застоювати таку як слід чергу, і хліба йому звичайно не вистачало. Він, мабуть, не усвідомив того, що давня приказка „не кайся, рано вставши” за соціалізму набула особливої ваги.

А без цього хліба він жив надголодь, бо не мав чого вечеряти, приходючи після роботи додому.

Отим то він вирішив устати вдосвіта, щоб таки, нарешті, свій хліб одержати.

Коли Кутько вийшов, почало ще тільки сіріти. Ніч ще висіла над містом рідким рядном-запиналом, а те рядно де-не-де розривали бліді ліхтарі, що блимали упрорідь на вулицях.

Стояла шорстка морозна тиша. Місто спало, але чуйно, готове щомить схопитися і бігти в черги по хліб, по паливо чи по щось там інше, не зважаючи на недоспаний сон, на лютий мороз, що сковував рухи й охоту до життя. Прикрість цих переживань перемагала звичка, а звичка ж, як відомо — друга натура.

Та вже й тепер у різних кінцях міста тупцялися,

хухаючи на локоцюблі руки, купки невсипущих лю-
ців, купки — зарідки черг.

Кутько побоювався, що він устав не досить рано і через те поспішав іти. Сніг скрипів під його ногами, і це було прикро: було страшнувато звернути на себе увагу в сірих сутінях вулиць. Не виключене було передусім те, що котрийсь із рідких перехожих візьме й підійде до нього зненацька, лагідно запропонувавши: — „А ну, витрушуйсь із пальта!”

Коли Кутько, нарешті, прийшов до свого розпо-
дільника (до якого був прикріплений), там уже було чималенько народу: декотрі, як він довідався, зайняли чергу ще звечора. Вимучені довгим стоянням, холо-
дом та безсонням, люди стояли мовчазні, похмурі, або тупали ногами та вимахували руками, щоб зігрітись. Скількись там чоловіка сиділи чи лежали, позгинав-
шись у три погібелі, на холодному цементі східців: то були щасливі „перші”. Решта публіки стояла до
якого часу просто купою, тільки кожне знало, за
ким стоїть.

Кутько знайшов „останнього” — якусь дівчину
чи жінку (у темряві не розглядив гаразд) і відійшов
набік, наставившись терпляче чекати. Якже подумав
він про те, скільки йому доведеться чекати, його об-
горнула люта туга-нудьга. Була ще тільки 4 година, а
хліб же мали привезти (якщо привезуть вчасно) аж
у 9! Він, щоправда, був вільний аж до 5 години вечора,
але... яка мука стояти!

Не постояв він і з годину, як відчув у плечах бо-
лючий біль-кольку, що завжди в нього з'являлась від
утоми на холоді. І біль цей був такий, що він, здава-

лося, й години не вистоїть... Щоб зігрітися, взяв ходити понад хідником.

А час ішов помалу, дуже помалу. Мимохіть спала Кутькові на думку революційна, діалектична теорія часу. За цією теорією, час не завжди однаковий: один час — заповнений подіями, і другий — незаповнений нічим. Незаповнений нічим час іде повільніше, а заповнений — швидше.

Щоб пришвидшити перебіг часу, Кутько взяв заповнювати час конкретними образами, уявленням тих подій, що мали кінець-кінцем наблизити момент видачі хліба. Він уявив тих, що мали видавати о 9 годині чи, може, трохи пізніше хліб.

От та дівчина, що видає хліб із заграбованого віконця крамниці. Вона не раз із найхолоднішою байдужістю повертала йому його картку, кажучи: „Хліба нема”. А сама ж у той час апетитно жувала запашну, як райський крин, свіжу шкурунку! Вона тепер, видима річ, ще спокійнісінько собі спить у теплій постелі. І можливо, що їй сниться чудовий юнак... У всякому разі вона й гадки в цю мить не має про ту чергу, що мерзне з півночі біля її крамниці. А от той візник (підперезаний туго поясом, завжди неголений), що возить хліб із „хлібзаводу” у своїй, схожій на собачу диктовій халабуді, поставленій на воза. Він звичайно гордо, трохи чи не так, як цар на троні, сидить угорі на тій своїй халабуді. Саме так — гордо, бо ж він не що, а хліб везе, його всі виглядають, за його халабудю біжить ціла вервечка дітлахів, скоро він тільки з’являється на близькій до крамниці-розподільника вулиці.

Цей людець теж, певна річ, завдає ще хропака,

притулившись до своєї хоч і брудної, але теплої жінки.

Час іде далі. Дівчину будить мати. Їй не хочеться вилазити з тепло-приємної, як кубельце, під ватяним ліжником постелі, але мусить: уже ранок, сьома, восьма година. Устає помалу. Одягається нехотя. Та от нарешті одяглася — умивається. Хлюпощеться, як та качка. Умилась, а тоді як почала перед дзеркалом „наводити” брови та пудруватися... Лишенько з нею! Якби їй так, як йому (Кутькові б то), підвело після вчорашнього дня (він же не обідав і не вечеряв) живіт, то, мабуть би, не дуже пудрувалась... Наостанку мати дала їй верчик із сніданком і випровадила з хати...

А візник у цей час іще спав. Чого йому поспішати? Адже йому ще звечора сказано на заводі, що хліб нерано буде... Але жінка його вже встала. Розпалила в плитці, поставила сковороду. Кипить і шкварчить у неї на тій сковороді. Водночас господиня починає різати хліб на незастеленому нічим столику... Ріже великими скибками. Ще б пак! Хіба в того, що возить хліб, рука не до себе стоїть?... Нарешті снідання готове, і жінка починає будити чоловіка, щоб уставав уже. Той лається, але... піймавши носом смачний запах сніданку, прочумується таки. Одягатись йому особливо не треба. Отож умився там чи не вмився — та й сідає мерщій до столу. Алеж як почав їсти — жує, ремигає, так, наче забув про те, що має везти хліб. Нарешті жінка починає підганяти, нагадавши про те, що люди ж чекають на хліб...

— Нічого, подождуть, — каже він байдуже...

Тут сердешний Кутько сплюнув від злоти. При-

слухався до розмови чержан: виявилось, що тільки п'ята година ще. Він продумав усе це дуже швидко.

Створюючи далі „події”, він став поглядати на небо, чи скоро розвидниться. Та там не було ще помітно аніякісінських змін (було ж хмарно). Там, куди він дивився, на тлі нічного неба, над будинком „губвиконкому” гордо височів стяг переможної революції, і його важке полотнище перегортав з одного боку на другий якийсь непомітний знизу вітер.

Десь поблизу проїхав, терпко ріжучи колесами сніг, якийсь віз...

О 6 годині по місту загули трамваї.

Черга заворушилась, стали перевіряти, хто за ким стоїть. Кинувся Кутько до своєї „баби” — і злякався: бабів було багато, а котора його, не міг упізнати. Вирішив покищо мовчати, не виявляти цього до якого часу. Слабко надіявся на те, що та „баба”, може, сама до нього признається. Отож стояв і далі збоку, усією постаттю і виразом обличчя (так сам уявляв своє обличчя, бож у темряві ніхто його бачити не міг) показуючи, що свідомо не хоче „товпитись”: рано ще. Та подумки всяк у світі себе лаяв за отаку, справді дурну, необачність.

А втома в нього була вже така, що він пробував непомітно спиратись то однією, то другою рукою на своє власне коліно. Можливість такої пози, може, не всякому покажеться ймовірною, та цей сумнів може виникнути тільки в тих, що ніколи не стояли в чергах, а особливо в хлібних в добу будованого соціалізму.

По якомусь часі сіре рядно ночі розлізлося до'станку, і зайшов морозно-скрипучий ранок.

Місто остаточно прокинулось. Поїхали по вулицях

рипучі підводи, трахкаючи та дзенькаючи залізом, за-співали колесами на всі голоси. Густо завешталися сюди й туди люди, а ті з них, що заспали, побігли в черги з невиразною надією, що, може, ще щось вийде з того. На хідниках з'явилися з мітлами та лопатами двірники, заходилися згортати та змітати сніг і зганяли гав та галок, що з голодним криком падали на засніжену вулицю, шукаючи поживи.

Коні й люди дихали клубками пари.

Та черга, що в ній стояв Кутько, якнайзагрозливіше збільшувалась. Тепер уже було видно, що вона складається з окремих обличчів, з червоних та синіх носів, з хусток, шапок, пальт та кожухів, не дуже, щоправда, добрих як на одинадцятий рік революційного літоліку. Передня частина черги була вже струнко вишикувана, і через те в ній кожному людину було добре видно.

Найщасливіший — себто найперший — це був молодий парубчак з робітників-селян (про це свідчила його несміливість) у короткому піджачку і вузьких, зібганих на колінах штанях, що робили його схожим на журавля. Піджачок не грів його, десь мабуть, дуже мерзли вуха, бо він раз-у-раз натягав на них комір піджака, пригинаючи до пліч голову. На виду він був дуже вимучений: про людей з таким виглядом кажуть, що вони, як із хреста зняті.

Проте це була найспокійніша з усієї черги людина. Він зовсім не втручався в сварки, а тільки спостерігав їх із лагідною на своєму вимученому виду усмішкою, і в тій усмішці було трохи зневаги до нерозумних сварливих людей. Річ зрозуміла, що і його спокій, і його

го усмішка походила від його становища, від того, що він перший: він знав, що одержить хліб навіть у тому разі, як привезуть його найменше.

А втім, про всякий випадок та для більшої певности він також вважав за потрібне вжити запобіжного заходу — держався рукою за залізні ґрати на тому вікні, що з нього мали видавати хліб.

Майже так само спокійні, як і він, були й ті, що стояли за ним до десятого приблизно: як привезуть — вони думали — хліб, то у всякому разі не один кілограм. Хоч тут уже можна було турбуватись тим, що у чержан першого десятка могла бути на картках по багато їдців.

За цими десятима стояли вже ті, що їм треба було дбати про порядок та справедливість у черзі. Серед них впадав ув око один, як це було знати з усього, сміливий, розбитний чоловік. Так, він не інакше, як із якоюсь задньою думкою розповідав (поки, мовляв, суд та діло) сусіднім жінкам різні веселі історії. Зокрема він розповів відому анекдоту про вірменина в поїзді, зумівши при цьому дуже уміятно обминути, а разом і використати (за допомогою фігури змовчання) непристойне місце, що, як відомо, в цій анекдоті є. У нього були непогані вуса і доволі таки добра бекеша на плечах.

Найувітливіше слухала цього громадянина гарненька молодичка, що стояла зразу за ним. Ця жіночка одночасно ловила двох зайців — слухала веселі оповідання і близьенько тулилася до чорнявого придиуса. А це останнє дуже було зручно робити саме в хлібній черзі, найщільнішій з усіх черг на світі... Була моло-

дичка й сама балакуча. А заразом було знати, що вона уміла, як треба, не тільки язиком, а й руками вимахувати. Але руками їй покищо нічого було робити: черга ще була спокійна. Працюючи покищо язиком тільки, молодичка допомогла чорновусому красуневі: з її рекомендації його „висунули” на охоронця ладу та справедливості в черзі.

Трохи чи не таким робом висуваються взагалі й ті політичні партії та групи, що для здобуття влади спочатку намагаються запобігти ласки народу.

Згідно з висуненням, прудиус мав стати край самого вікна і не пропускати тих, що здумали б полізти без черги. Це він негайно і зробив, опинившись на цій законній підставі поперед усіх.

Близько дев'ятої години Кутькові трапилась чимала прикрість: у чергу прийшов його земляк і товариш дитячих літ Лука Нагаєнко.

— „Отак пак! — може хтось подумати. — Яка ж це прикрість — побачити земляка та ще й товариша дитячих літ?!”

Але так може подумати тільки той, хто на мить забуде про добу будованого соціалізму, себто ту добу, що вимагала від людей кришталевої чистоти, повної незаплямованості не тільки в сучасному, а й у минулому. А хто ж про неповну чистоту людини міг краще знати і при потребі про це нагадати, як не земляк та товариш дитячих літ?

І Лука справді знав про не зовсім чисте Кутькове минуле й сучасне, знав якнайкраще про те, що його земляканий чоловік ховав на самісінькому споді своєї душі, — про любов до всього українського. Він знав про це ще тоді, як Кутько й у голові собі не покладав із

цим ховатись, а навпаки, не передбачаючи недалекого майбутнього, не раз прямо, ба й гостро висловлював свої погляди.

А сам же Лука тоді був якнайрішучіше проти „мужицької мови” та „якоїсь там України” і тяг руку за „панською мовою” та за нероздільністю з Росією. І робив це не тільки язиком (як то, правду кажучи, робив Кутько щодо своєї любови), а й ділом — був спочатку в червоних партизанах, а потім міліціонером на селі і видав на розстріл свого й Кутькового товариша Василя Роговенка, що брав участь в українському повстанстві.

Правда, тепер, коли Лука здобув деяку освіту (вчився на IV курсі „робітфаку”*), він уже не цурався української мови та України, ба навіть вважав себе послідовним, тільки радянським, українцем і до Кутька ставився не так уже вороже, як колись. Але... береженого Бог береже!

І Кутько, уздрівши Луку, його „парубоцьку” перевалькувату ходу, ще дужче скулився та втяг у плечі голову, -- немов до нього наближався не земляк і товариш з дитячих років, а найлютіший мороз у людській подобі.

Лука подав своїм повільним рухом руку і став біля нього: йому, як червоному партизанові, черги не треба було займати, він мав право одержувати поза будь-якою чергою. Крім „парубоцької” ходи, у Луки зберігся від села ще його чуб, що курячим крилом звисав на очі. Той його чуб і тепер виглядав з-під теплої ватяної капелюхи, і від того здавалось, що він

---

*) Робітничий факультет (відділ у школі).

прижмурює праве око, як підсліпуватий. Але в тій підсліпуватості вже не можна було добачити колишнього селянського ідіотизму (як про це трохи терпко сказано в „Комуністичному маніфесті” К. Маркса й Енгельса), а світилась ота „робітфаківська” освіта та... сектантсько-партійна правовірність, на всі сто відсотків засвоєна „політграмота”. Ніби на доказ цього в нього й тепер була в руках книжка творів Леніна — „Статті з національного питання”, що її він, уже за звичкою інтелігента, узяв, щоб заповнити час, якщо доведеться чекати.

Взагалі твори Леніна були для нього як святе письмо для християнина-неофіта, його часто можна було бачити з якимсь томом (обов'язково червоним) Ленінових творів.

— А знаєш, -- загомонів Лука після перших беззмістовних слів („Оце така черга?” — „Еге.” — „Холодно?” - - „Холодненько”), — таки справді ніхто так рішуче не розв'язує національного питання, як наша партія...

І він прочитав із свого томика:

— „Скинути всяке февдальне пригноблення, усяке поневолення націй, усякі привілеї одній нації чи одній мові — це безумовна повинність пролетаріату.”

— „А чого ж мене тягають? Хіба я проти цього?” — гірко подумав на споді своєї душі Кутько. А зараз на обличчі, як дзеркалі тієї душі, зробив згідливий, майже улесливий вираз, що мав засвідчити його повну згоду з цією думкою. Уголос же нічого не сказав, бо змерз так, що зуби зацокотіли б, як би хоч слово спробував вимовити.

А Лука тим часом прочитав дуже щиру та вірну

думку про боротьбу з російським великодержавним шовінізмом як головною в національному питанні небезпекою.

— А чи хоч один великодержавник був якнебудь покараний? — знову подумав Кутько на споді своєї душі. — А нам же, українцям, не дають і вгору глянути...

Річ зрозуміла, що на обличчі в нього з'явився знову потрібний захистний вираз.

А Лука взяв далі говорити про досягнення в українізації.

— Краще б сказати „дерусифікації”, — між іншим зазначив.

..Написи скрізь українські, українське справництво в установах, газети, школи. Залишилось іще українізувати розмови — в установах, у крамницях, у трамваї... Зокрема у трамваях це дуже легко зробити. Адже кондукторки весь час тільки один вислів повторюють, а той вислів по-українському звучав би так: — „Беріть квитки, громадяни”. Він навіть — признався з легкою усмішкою Лука -- писав до газети про це, підписавши того дописа своїм повним іменням. Листа того надрукували, тільки чомусь викинули найпотрібніше — оті слова...

Що ближче було до дев'ятої години, то неспокійніша ставала черга.

Уже в одному місці зчинилася колотнеча — двоє сперечалися за одно місце, наочно доказуючи цим фізичний закон про непроникливість тіл.

Ще більше захвилювались люди, коли розкотилася чутка, що хліб уже везуть. Кожне передусім кинулося на своє місце, держачись за переднього обіруч.

Тут уже й Кутькові — крути не крути — треба було якось у чергу стати. З довголітнього спостереження чержаних звичаїв він знав, що в такому становищі, в якому він був, треба діяти найрішучіше, бо інакше може й нічого не вийти.

— Ти за ким стоїш? — спитався, підходячи з ним до черги, Лука.

— Ось за цією громадянкою, — показав він на вмання, але приблизно там, де справді могла бути його черга. — За оцією в сірому платку, — сказав удруге, щоб підбадьорити себе самого.

Указуючи це місце, він свідомо надіявся на „культурність” дідка, що стояв за тією жінкою і що від нього через те найбільше залежав успіх чи неуспіх справи. За дідкову культурність свідчила його „культурно” підстрижена сива борідка і доволі благоувітливий вираз обличчя. Дивлячись на нього, можна було думати, що він не зіб'є бучі, не кричатиме.

Але . . . дідок підскочив, як тхір, а в лагідних його очицях свінула така зненавидь, якої Кутькові ще не доводилось бачити.

— Думаєш, як антилігент, так і влізеш?! — неприродно високим голосом верескнув дідок.

Те, що дідок, як виявилось, був „некультурним” („антилігент”) та його страшно образливий крик, подіяли на Кутька так, що надія на чергу вмить зникла з його свідомости.

— „Стільки простовбичив тут, промучився — і подурному!” — похололо сердезі розпучливо в грудях.

Але за нього вступився Нагаєнко.

— Легше, громадянине! — звернувся він до дідка. — Можна ж, здається, й без крику . . . спокійненько.

Лука говорив упевнено, не так, як Кутько, і це могло б подіяти. Але він попсував справу тим, що забалакав по-українському: дідок зрозумів, що це “когути”, себто селяни, отже найнижчої, на його погляд, породи люди. Дідка підтримали інші з черги, і він зробився такий — що ні приступу. Накинувся, опріч того, й на самого Луку — що він, мовляв, теж хоче самопихом, нахабно пролізти в чергу.

Тоді Лука якось загрозово зблід. Так він блід колись, як, пішовши в партизани, вперше рубав шаблею живу людину та ще й свого товариша — Степанцевого Антона. А потім, вихопивши з кишені свого партизанського квитка, ширнув ним дідкові межі очі.

— А оце бачив? Я не потрібую твоєї черги . . .

Агу, це зразу допомгло: дідок якось жалюгідно знітився, зігнувся, як той собачка, що підгинає хвоста, сподіваючись удару. Та й на інших це подіяло, а декотрі з-між них навіть ізгадали, що “вони”, себто Кутько, “з ночі тут стоять”.

Отак Кутько відновив своє, справді застояне право на чергу. Був від вікна шістдесят четвертий, отже досить близько.

— Партія не з ними, а з нами, — сказав Лука, сточуючи перервану нитку розмови про українську національну справу та відгукуючись на щойно почуте глузування з української мови.

— „Партія з нами, а ДПУ проти нас”, — подумав Кутько, а на виду знову зробив згідливий вираз.

А тимчасом виявилось, що хліба ще й не думали взяти. — то була вигадана чутка. Можливо, що це був жарт, а, може, і свідомо провокація клясово-ворожих елементів. Більше того, що останне, бож вороги рево-

люції саме в таких умовах (як хлібні черги) звичайно й кували свої контрреволюційні підступи.

Проте кінець-кінцем хліб таки привезли. Правда, не в 9 і не в 10, як дехто вгадував, а в 12. Тільки не дуже багато. І от тепер уже справді зчинилось щось неймовірне, нечувана колотнеча, нечувана, але для т. зв. буднів революції досить уже звичне явище. Усі полізли одно на одного, зривали з голів платки, скидали шапки, віддирали поли, відривали гудзики, а людські голоси злились в одно суцільне нелюдське „гала-гала”.

Кутько мовчки, із зціпленими зубами витримував несамовите бурхання-хвилювання юрби, маючи себе так, ніби потрапив між жорна, а ті жорна от-от мали розтерти його на порошок, як тих катів, що про них співали в “Інтернаціоналі”. Побоюючись, щоб йому не повисмикали з пліч рук чи в кращому разі не повивихали, він держав їх угорі на рівні пліч, немов і справді стояв по пахви в розбурханій воді. Яка ж це мука була йому, нещасному м'якотілому інтелігентові!

Звичайно, не легше було й іншим — неінтелігентам, а найскрутніше було тим “щасливим”, що стояли біля вікна. Там раптом виросла ціла кула. Обабіч того вікна з'явилися нахабні пики, яких перше ніхто й увічі не бачив, і ті пики, позичивши, як там кажуть, у сірка очей, лізли, уперто, невідбивно лізли, тільки зрідка відсварювались чи справді, як ті сірки, огризались.

Так створилася загроза, що навіть отой перший „щасливий” парубчак буде відтертий від вікна. І він, той парубчак, боячись такого кінця своїх усеношніх мук, уже обіруч держався за залізні ґрати вікна, мнувши в одній руці наготовану хлібну картку.

Чорновусий „висуванець” спробував був силоміць

відтягти одну з нахабних пик, але це зробити не так легко було. Бо то був один із „заводських” хуліганів, що вмів битися незгірше, а то й ножа у скрутну хвилину вихопити.

Та несподівано „висуванцеві” на допомогу кинулася та молодиця, що залицялася до нього і з природи мала великий нахил до бойового вимахування руками та язиком. Як ізмигнути оком, нахилилася вона до своєї ноги, зірвала з неї калошу і... з усієї сили зацідила нахабу по мордяці.

Ошелешений таким будь-що-будь несподіваним способом боротьби, нахаба відскочив геть, ухопившись за опечену щоку і закліпавши мало не на плач очима. Усім було ясно, що цим разом нахаба піймав справжнього облизня. А заразом це й уподобалося всім, бо люди, де б вони не були — на війні чи в черзі — таки люблять справедливість. Усі також побачили тепер, що не дали хука, доручивши пильнувати ладу прудиусові.

Отож, надіючись на цього охоронця ладу, кожне й стало пильнувати тільки свої ряди, а за чергу в цілому всі були спокійні.

Як стали кінець-кінцем видавати хліб, найперше одержав Лука Нагаєнко (одержав і пішов), а зразу за ним пройшло ще скількись таких, що мали право одержувати без черги, — орденоносці тощо. І тільки вже після того по-справжньому натиснула черга, і тиск той був такий, що вже ніхто ніякої ради не міг дати. Ніхто не бачив, чи одержав „перший щасливий”: кожному не до нього було. Коли козир-молодиця, бачивши таке безладдя, кинулася була шукати милого її

очам і серцю прудиуса, того вже біля вікна не було: він уже зник і, либонь, не без хліба.

— Ой, задушили! — галаснув божевільний голос якоїсь жінки. — О-о-ой, рятуйте . . .

Люди трохи послабили нагніт (бо люди — пам'ятаймо це — і в черзі все таки люди), а та, що їй „задушили”, скористувавшись цим, просунулась далі до вікна. Вона справді важко дихала, була вже простоволоса, бо платка їй стягли з голови, але відступати їй не думала . . .

Немало стусанів дістав і сердешний Кутько, поки черга донесла його до вікна. На шиї в нього вже не було краватки, а пальто як розстібнулось, то він уже так і йшов розхристаний, бо ніякими силами не міг висмикнути затиснутої між тілами поли.

Нарешті він разом із десятками інших послав свою руку в загразоване вікно — багаторука голова черги напружено тяглась у ґрати, надіючись прагнучи, благаючи, волаючи до тих, що там усередині могли дати чи не дати . . .

І — о жах! — Кутькову картку повернули без хліба: на його картці не було якоїсь печатки, він . . . не перереєструвався.

Тільки через скількись хвилин після того, як його викинули з черги, щоб не заважав, він зрозумів дике безглуздя свого становища, справжній жах. Устати о 3 годині ночі, простояти до половину другої — і не взяти! . . . Зів'явши в раптовій несилі, він присів на ганку якогось там будинка, повний розпачу та болю.

Але тут треба зазначити, що і в цій невдачі винен був він сам, а не новий лад, як дехто міг би зрозуміти:

треба було слідкувати за відповідними оповіщеннями . . . не ловити, мовляв, гав. Це він і сам, бачилося, зрозумів, бо, попри всякий біль, навіть на споді його душі не ворухнувся й найменший протест.

Але голод примусив його перемогти розпучливу знесилу й іти шукати якоїсь поживи. Нерішуче, майже без надії вирішив він зайти до харчівні Ч. 5. . . без надії, бо час на снідання вже проминув, а для обіду було ще рано. І от несподівана радість! У буфеті давали науковим працівникам по двісті грамів печива. Правда, йому таки довелось збігати до інституту й поставити печатку, але це вже невелика була біда.

Ідучи додому вже з печивом, Кутько стрів ще одного свого земляка й товариша — поета-„плучанина” Омелька Деркача. Омелько з незвичайною для таких прозаїчних справ цікавістю поспитав, де дають печиво.

— А ти член секції науковців? — спитався не без деякої гордості Кутько.

— Я поет, — сумно відповів той.

— Печиво дають тільки членам секції. . .

— Я поет, та ще й безробітний тепер, — мовив удруге Омелько.

Те, що він безробітний, Кутька не здивувало, бо Омелько дуже часто міняв посади.

— Втішайся ж нектарем, амброзію гитай, — пожартував словами з Самійленкового вірша Кутько (як небагато треба людині, щоб покращав її настрої!) і товариському пригостив Омелька печивом.

Щоб не залишитись без обіду, Кутько пішов до їдальні раніш, ніж треба було — о 2 годині, а обід давали о 3. А обідати ж він міг тільки в „своїй” харчівні, себто в тій, до якої був „прикріплений”. Проте, не зважаючи на такий захід, він не зміг обминати черги: одвір харчівні, на хіднику, так, що перехожі мусили обминати, уже товпився й галасував цілий натовп. Ці люди (не люди, а голодні хижакі!) люто сперечалися з харчівняним служником, що не пускав їх усередину — мовляв, рано ще.

Чержани покликались на те, що їм треба на „виробництво” (слово, могутне за соціалізму в залякуванні і досить таки безсиле в виробництві корисних споживчих речей так званого „ширвжитку”) і обурювалися з того, що якийсь „паразит” (себто той, що на виробництві не працює) сміє їх затримувати. Хіба, мовляв, тепер не для робітників усе... у тому числі й харчівні? Нахвалялись „протягти” в газеті...

Служник відсварювався тим, що й він знає, що таке виробництво, і як соціально рівноцінний з нападниками, твердо стояв на тому, що йому доручено.

Отож тільки не менш як через годину Кутько зміг увійти до харчівні. Але зате він міг, ускочивши, зайняти те місце біля столу, яке на нього дивилось. Довго, щоправда, вибирати не можна було, бо люди кулями виривались із дверей і за одну мить могли випередити його. Тим то він похопився сісти біля першого, що трапився йому на дорозі, столу.

А був це столик під стіною, на якій висіло червоне полотнище з написом „Охопімо позикою 100% трудящих!”

Взагалі в харчівні всі стіни були пообвішувані гаслами та плякатами, що нагадували трудящим про виконання п'ятирічки за чотири роки, про гостру потребу клясової пильности, бо, мовляв, вороги силкуються відібрати трудящим великі досягнення революції. Прямо проти Кутькових очей на протилежній стіні висів також плякат з намальованим на ньому „скороходом”, що біг з усієї сили до державної ощадної каси, а з рота в нього вилітали слова: „Хто куди, а я до ощадкаси”. В додаток до цього над плякатом був ще напис: „Вкладаючи свої заощадження до ощадкас, ви цим зміцнюєте обороноспроможність країни соціалізму”.

Одне слово, не харчівня, а якийсь „агітпроп”*). Влада тут мала на меті впливати на двох зайців: разом із приємним (обід) давала й корисне, на думку самої влади, — політичне усвідомлення трудящих. Але... мудра влада забувала одно — те, що цих написів не читав ніхто, немов їх і зовсім не було.

А втім, одній людині користь від цих написів таки була — самому „завові”**) харчівні: для нього це було „перестраховування”***) проти можливого обвинувачення в політичному недбальстві.

Проте цим разом звернув увагу на написи й один із тих, що обідали, — Кутько. Унав йому в око напис

---

*) Відділ агітації і пропаганди комуністичної партії.

**) Зав — завідувач, керівник.

***) Забезпечення.

про зміцнення обороноспроможности країни будованого соціалізму. Тільки ж на споді його душі ворухнулось не те, що сподівались автори напису. — „Отим то я й не хочу вкладати свої заощадження”, — подумав Кутько злобливо, згадуючи свої думки в черзі, — не хочу зміцняти своєї неволі...”

Далі він узяв слідкувати із щиролюдяним співчуттям за іншим чержанами — як вони метушилися поміж столиками, трахкаючи стільцями, вириваючи їх один одному з рук. Глянув — аж до нього йдуть (не йдуть, а біжать!) обидва його земляки — Лука Нагаєнко й Омелько Деркач. Вони, мабуть, зустрілися десь на вулиці і тепер хотіли, видимо, разом захопити місце. А що якраз біля Кутькового столика було двоє незайнятих місць, то вони й кинулися мерщій до нього.

Проте треба сказати, що перспектива довгої розмови (бож на обід звичайно багато часу йшло) з неприємним земляком Лукою Кутькові була й цим разом не дуже приємна. Але це знов було на споді, а на обличчі Кутько зразу, як тільки Лука підсів, зробив вираз задоволення з такого щасливого збігу обставин, навіть рукою зробив запросний рух: сюди, мовляв, швидше.

А втім, Лука приніс із собою й деяку вигоду (як це було й у черзі по хліб): він „крутив любов” із подавальницею Маруською і через те можна було сподіватися, що на їхній стіл обід подадуть швидше. Справді, Маруська, чорнобрива та червонощока, як яблучко, дівчина, уздрівши Луку, зразу ж і підійшла до їхнього столика. Її чорні очі грайливо зачепились за Лучин погляд, і вона дуже почервоніла. Щоб приховати

це своє прекрасне, як сама молодість, збентеження, вона звернулась до всіх трьох з трафаретним запитанням, що їм подавати. Але це запитання не означало, що страви можна було вибирати, це була, сказати б, сама гола формальність. В харчівні бо день-крізь-день готували все ті самі страви — пшоняний куліш та пшоняний же „лудинг”.

Лука взяв Маруську за повненьку руку на знак того, щоб вона подавала . . . куліш та „лудинг”. І Маруська зразу ж таки й пішла швиденько та моторненько на кухню, щоб догодити своєму милому. Отже з них була щаслива пара, що кохалася так, як у тій пісні співають:

І учора куліш, і сьогодні куліш —
Прийди, прийди, мов серце,
Мою душу потіш.

Тільки ж і за наявності такої „протекції” земляки-лататтяни мусили почекати якихось там півгодини, поки тії страви мали безпосередньо наблизитися до них, залоскотати приємно їм у ніздрях. Адже й Маруська була не всемогутня: вона великою мірою залежала від кухаря „Васьки”.

Отже оті якихось півгодини землякам треба було заповнити якоюсь розмовою. Але . . . — знов скажемо — як часом трудно буває розмовляти саме землякам! Здебільшого земляки в таких випадках удаються до спасених спогадів. — „Який був добрий — пам’ятаєш? — Семен Демиденко!” — „Предобрячий, егеж” . . . — „А Савка Божко — поганець . . . Мій карбованець у нього так і ляснув, не віддав” . . . — „Еге, Савко Божко - - свиня” . . . І так далі. І таке інше. Але в земляків-лататтян і цієї можливості не було. Бо які спільні

спогади могли бути, наприклад, у Кутька з Нагаєнком? Чи не той випадок, як Лука защепнув був колись Кутька в коморі з дівчиною? Або як він нацькував на нього й Василя Роговенка парубків, і ті відшмагали їх лозиняччям на Ільченковій балці? Омелькові Деркачеві теж не так то зручно було згадувати перед червоним партизаном своє анархістське — хоч і теоретичне тільки — минуле. Та й у самого Луки спогади були не такі вже приємні як на його теперішню „освічену” свідомість.

Отож їм можна було тепер розмовляти тільки про щось інше — не про своє минуле. Присутність поета (з Омелька ж уже був поет усеміської слави, прославився на „плужанських” вечірках) підказала їм розмову про літературу. Розмову цю розпочав той, хто мав себе за нового ладу найтвердіше і не так побоювався, що йому вийде якась халепа через необережно чи невдало висловлену думку, — Лука Нагаєнко. Він передусім висловив думку, що справжня можливість для розвитку літератури є тільки в Радянському Союзі, а в так званих буржуазно-демократичних країнах “незалежні” письменники — насправді раби буржуазії.

Кутько думав про це інакше, та вголос сказав так, як треба було сказати:

— Еге, тільки у нас . . . ніде в світі цього немає . . .

І Омелько Деркач, колишній анархіст, ворог насильства і в думках, і в діях, слух'яно підтвердив:

— Це правда . . .

Захоплений цими похвалами новому ладові і його думкам, Лука сказав далі, що української літератури до „Жовтня”, власне, не було. Бо хто такий Котляревський? Панський блюдолиз, що писав оди для

всяких там князів Куракіних. Квітка — монархіст і кріпосник. Навіть Шевченко мав куркульські нахили, бо мріяв про власну „хату і кімнату”, про „садок-гайочок”. Марко Вовчок хоч і писала про кріпаків, але зовсім не кликала їх до боротьби. Куліш Панько — ідеолог „рідненької” буржуазії. А про Нечуя-Левицького нічого й говорити. Це націоналіст і анти-семіт. Б. Грінченко — петлюрівець, як про нього каже Коряк. Винниченко — контрреволюціонер. Та й інші (Коцюбинський, Леся Українка) не без вад... Отже, яка ж це література?

— Еге, це так, — сказав Кутько.

— Так, — слух'яно підтвердив колишній анархіст.

Саме тут Маруська принесла першу страву, отой куліш, що „душу потішає” і по скибці хліба (по 200 грамів), солодкого, понад усяку міру приемного глвтяка. Миттю усі троє взялися за ложки, потягнувши носом приемну пару нісчимного, але гарячого вчорашнього, позавчорашнього знайомця. Лука поспішаючи, забувся навіть глянути вдячно Марусьці ввічі, хоч вона й пристояла була, чекаючи на це.

Їжа на якісь там сім—десять хвилин перервала була розмову. Та як тільки куліш зник, Лука знов, улещений уважним слуханням тих, що були колись для нього „паничами”, повів мову далі. Те, що він висловлював усім відомі газетні мудрощі, ані трохи його не бентежило, як не спиняло також і те, що ції мудрощі характеризовано в народі приказкою: „В „Ізвестіях” нема правди, а в „Правді” — „ізвестій”.

— А візьмімо сучасне українське письменство... Ясно, що воно зросло завдяки революції. Тичина, на-

приклад, тільки прийнявши революцію, зміг дати найкращі свої твори...

Кутько як викладач літератури думав про Тичинину творчість інакше. На пам'яті йому стали факти, що призвели цього поета до „прийняття” революції, зокрема згадав акростих про картоплю, що ходив у списках. Написаний акростих той був з приводу нагінки цьому поетові від голови уряду Чубаря за твір „Чистила мати картоплю”.

Так от і згадав я за матір, матір — убогу селянку...

Іншого образу, люди, над ню не було та й не буде!

Часто немає у неї ні їсти, ні пити, а дітки

Істинно, наче та галич, її обідають, сердешну.

— Нене, — капючать, — пам їсти!

Розгорила, чистить картоплю...

Аж тут мені кажуть: — Поете, не так, кажуть, чистять картоплю.

Проте й цієї думки Кутько, зрозуміла річ, не висловив у голос, а замість того сказав:

— Еге, Тичину переродила революція...

— Так, революція, — відгукнувся, як луна, колишній анархіст.

Отак вони гомоніли ще з годину. А тим часом Маруська подала другу страву — пшоняний „пудинг”, підлитий яблучним узваром. Перед Лукою вона поставила найкращий шматок, викраяний чотирикутно.

Тільки ж і цим разом Лука уважніше поставився до пудинга, а не до тієї, що його принесла. Зідхнувши, дівчина відійшла. І хто-й-зна, чи не виникла в неї через це підозра щодо щирости Лучиноного залицяння, — що він, може, тільки використовує її.

А над столиком знов запанувала кількахвилинна

мовчанка. Та й взагалі на цьому закінчувалась розмова лататтянських земляків, бо після „пудингу” вони му-
сили вставати з своїх місць: над їхніми головами сто-
яли, держачись за спинки їхніх стільців, інші голодні.

5.

„Ксюша” жила з Самсоном Ліпшицем уже дев’ять років. Річ зрозуміла, що цього часу було цілком до-
сить для того, щоб і найпалкіше закохання, цей єди-
ний тепер, після революції, привід для одруження (бо
жінки ж ні купити, ані продати вже не можна було),
встигло прохолонути.

Але цей загальний закон частенько й тепер, як і
колись, як і споконвіку, діяв по-різному в почутті
жінки і в почутті чоловіка. Найчастіше він діє, якщо
вжити математичного вислову, зворотно-пропорцій-
но в почуттях цих двох контрагентів життєвої путі:
коли одно з подружжя прохолоняє, друге (найчастіш
жінка) ще дужче займається коханням. Саме так цей
закон визначив у своїй праці „Походження родини,
держави та приватної власности”, один із чотирьох но-
вітніх непомильних у світовому масштабі і в масштабі
всієї людської історії евангелистів — Енгельс.

У Ліпшиців чуття розвивалось якраз за Енгель-

совою схемою: Самсон дедалі дужче байдужів, а „Ксюша”, навпаки, дужче в ньому закохувалась, зробивши собі з нього зміст, красу й мету свого життя. Усе, геть чисто все в його тілі й духові здавалось їй верхом досконалости. Його вродлива, струнконога постать — це була для неї горда в своїй довершеній красі постать Аполлона. Про це вона йому й увічі під щирю руч частенько казала, називаючи його: „Мій Аполлончик”. Ба більше! Їй здавалось, що він усупереч загальному закону органічного життя, згідно з яким усе, старіючись, в’яне, занепадає, — дедалі кращав, а не поганшав. Їй дуже подобалось те, що в його пишній шевелюрі з якогось часу стали з’являтися поплутані білі нитки сивини. Це дало їй привід називати його „чорносрібним лицарем” (за назвою одного персонажу з Винниченкової „Соняшної машини”). Звідси її ніжне: „Мій чорносрібний лицарю!” Самсонова звичка прискалювати око, що з часом могла перетворитись на старече пересмикування обличчя, здавалась їй наймилішою особливістю його вроди. І всякі інші приємні риси знаходила вона в його рухах, мові, голосі.

Отже можна сказати — якщо вжити досить утертого вже порівняння, — що вона створила собі з нього бога, як давні жиди золотого „тельця” в пустелі, і... всяково ревниво оберігала його від усіх можливих зазіхань.

А що на нього зазіхали (не хто, звичайно, як жінки!), цього вона певна була. Їй скрізь і всюди ввижалось, вчувалось або й просто снилось з найжахливішою, як це буває у сні, правдивістю, що його хочуть у неї „відбити” всякі, які тільки могли бути,

жінки — вродливі й невродливі, молоді й старі (теж, як бачимо, всупереч законам природи).

Тим то вона взагалі не терпіла жінок, у неї не було ні однієї жінки-приятельки. Самої статі жіночої вона не любила — однаково, чи то була жінка, чи кішка (у хаті вона ніколи не держала кішки, тільки котів), чи собака-сучка. Річ зрозуміла, що вона пильнувала якнайзавзятіше, щоб і Самсон не „приятелював”, як вона казала, ні з однією жінкоюю. А під „приятелюванням” вона розуміла такі, здавалось би, безневинні вчинки, як звичайна якась розмова, як його усміх до іншої жінки, як увічливе вітання. Тут вона допускала тільки суворе, з ледве помітним кивком голови здоровкання, що не понижувало гідности завідувача навчальної частини високої школи.

А щоб Самсон не порушив якось цих норм поведінки, вона пильнувала бути в парі з ним скрізь, де тільки він бував, — на зборах в інституті, на мітингах та демонстраціях...

А демонстрацій же та зборів у радянській дійсності було так багато! Здавалось, усе життя прокоптилось тютюновим димом засідань, оглухло від прочутих, хрипких промов на найрізноманітніші теми — від славлення радянської влади до боротьби із шкідницькими написами в відходках, що протестували проти тієї влади. Іноді за тему промов були не написи, а звичайна неохайність у тих таки відходках, бож трудящих країни будованого соціалізму цікавили й найменші дрібниці цього будівництва, викликали захоплення та патос ентузіязму. Цими зборами та висловлюваннями народ надолужував прогаяні за старого (царського) ладу можливості творчого під-

несення й громадського життя, наздоганяв передові західньо-європейські народи, що здавна користувались свободами слова, зборів, спілок тощо. А втім, треба сказати, що в радянській дійсності уже було краще: в тих „передових” державах влада все таки іноді не дозволяла зборів, ба нераз і розгонила за допомогою поліції, а тут влада не тільки не розганяла, а ще й зганяла, наказувала бути на зборах чи демонструвати.

Бувавши на зборах та мітингах, „Ксюша” ловила двох зайців — слідкувала за чоловіком і створювала собі перед начальством (директором інституту, „парткомом”) репутацію свідомої радянської жінки. А це впадало в око тим більше, що вона як „хатня господиня”, а не службовка могла б і зовсім не ходити на збори. Правда, серед ширшої публіки (а подеколи це були й „ворожі елементи”), серед тих, що мусили відвідувати ті, як казали ті ж таки „клясово-ворожі елементи”, „добровільно-примусові” збори, частенько висловлювано з приводу „Ксюшиної” щирости („як коняка щира”) іронічні завваги. А декотрі з особливо злобливих натякали й на її попівське походження.

— „Нудьгує жіночка”, — шептали ці шептуни, не сміючи, видима річ, під пильним оком ДПУ і писнути вголос. — „Бо інакше хто б її загнав сюди!”

Самсон, що передніше (це було, щоправда, таки давненько вже!) сам потурав цій щирості своєї жінки (було приємно похизуватися в товаристві жінокою-нежидівкою), тепер нервував (так-так!) і сердився. Та... скажи, враже, як сварлива жінка каже! Під загрозою хатньої колотнечі він мусив зносити

це постійне, як уже не раз під час сварок сам казав, „шпигування”. А сваритися „Ксюша” вміла вже не згірш базарних „бабів”, викрикувала лайливі слова та перекручувала дійсність з логікою нечуївських баби Параски та баби Палажки. І Самсон не раз уже дивувався з колишнього самого себе, з того, що вона колись здавалась йому мало не янголом небесним, „вихованою”. Уже бо бували й такі випадки, коли сердезі доводилося їй за свого красивого чуба з досади братись. Але мусив мовчки коритись, мовляв, із скреготом зубовним терпіти крутий жінчин норів.

Та от одного разу склалося так, що йому з жінкою, хоч умри, ніяк уже не можна було в парі піти, та ще й не на ділове засідання, а на звичайнісіньку вечірку з випиванням. З міста від'їжджав щойно звільнений директор їхнього інституту, і найближчі його співпрацівники вирішили влаштувати прощальну вечірку, а та вечірка мала бути „парубоцька”, без жінок.

Самсон, передбачаючи свої родинні труднощі, спробував був перед ініціаторами висловити сумнів, чи варто цю вечірку влаштовувати (чи „варто” — в політичному розумінні чи „безпечно”). Та йому сказали, що це „погоджено” (знов характерна прикмета найсвобіднішої у світі країни) і що для більшої певності запрошено ще й Подільського, хоч і не найближчого співпрацівника звільненого директора, так зате співпрацівника ДПУ (таємного).

Отже все склалося неминуче так, що бідному Самсонові ніяк не можна було відмовитись. З огляду на це йому довелося відбути з дружиною досить складну дипломатичну розмову.

— Ти, Ксюшуню, — сказав він за обідом, — поший сьогодні ввечері Богданкові сорочку з того матер'ялу, що мені думала шити...

„Ксюша” скинула на чоловіка здивовано очима: про Богданка він, за звичаєм усіх вітчимів, так ніжно ніколи не говорив, — отже тут були якісь хитрощі.

— Чому саме сьогодні? — промовила. — Це можна зробити й іншим разом. Він же у нас, слава Богу, не голий. Краще я перепису сьогодні твій конспект...

Вона мала на увазі його конспект лекцій з лєнінізму, що про нього в них була вже не раз мова. Це був той конспект, що за ним він читав лєнінізм в інституті, зробивши з цієї дисципліни свою спеціальність, як це робили усі комуністи без спеціальних знаннів у його становищі. На переписування конспекту, як технічної праці, у нього не було часу, і він якось попросив був дружину зробити це за нього. Але „Ксюша” усе відклала і тільки ото тепер несподівано вирішила це зробити.

— Без мене ти не перепишеш, — сказав Самсон: — там треба буде в процесі переписування дещо виправляти...

— Чому без тебе? (І в голосі настороженість!)

— Мене... не буде дома...

І він, намагаючись говорити якнайщиріше, щоб жінка пойняла віри, сказав їй про задуману „парубоцьку” вечірку. Підкреслив слово „парубоцьку”. І голос йому був при цьому такий солодкий, як це буває тільки тоді, коли хтось запобігає у когось ласки. Гордий „Аполлон” стояв по-рабському навколішки перед „бабою”.

— Парубоцька — це коли самі чоловіки, — пояснив він, бачивши, що його щирість та солодкий голос не досягли того, що треба було. — Ні однієї жінки там не буде... Розумієш?

Та „Ксюша” — немов на ясне сонце насунулась чорна хмара — уже нахмурилась: вона й після пояснення не пойняла йому віри. Їй зразу, як у сні чи в казці, звелись на очі найжахливіші видива — як біляві, чорняві, нафарбовані („намазані”) крутихвістки тісним колом, як відьми, отовплюють її вродливого чоловіка, щебечуть солодкими голосами (авжеж, ради такого, як Самсон, варто пощебетати!), хапають за руки, тягнуть танцювати... і він... не відмовляється, сам липне до них (бо чужі жінки завжди кращі!), користуючись тим, що коло нього немає її, його жінки.

Такі припущення були саме тепер цілком можливі через те, що в країні будованого соціалізму нарешті дозволили танцювати, та ще й „буржуазні” непристойні танки — фокстрот, танго, мотивуючи тим, що й „комсомольці” (дозвіл цей мав на увазі найперше молодь і її „передову частину” — „комсомол”) можуть „зідхати, дивлячись на місяць”, а отже й танцювати.

— І „Хая” там буде? — спитала „Ксюша” так, наче чоловік їй нічогосінько про те, що буде парубоцька, а не якась інша вечірка, не говорив. І головне, що в голосі їй була якась щира наївність, немов це питала дитина нетямуща, а не тридцятидволітня жінка.

„Хая” — це була секретарка інституту, жидівка, що до неї „Ксюша” люто ревнувала свого Самсона і,

хоч імення її було Зоя, називала її „Хаєю” на зло чоловікові-жидові. Річ у тому, що це була та єдина конкретна жінка, що справді зазіхала на Самсона, і у „Ксюші” були на це докази. Якось вона („Ксюша” б то) зайшла до чоловіка в інститут, несподівано зайшла (це був один із її методів „шпигування”). Підходить до дверей кабінету, аж чує (двері були трохи прочинені) розмову: розмовляв Самсон із Зоєю. — „Ви куди їдете на курорт?” — питає „Хаїн” голос. — „До Алушти”, — відповідає Самсонів дуже увітливий голос.

— „Таким голосом зо мною він ніколи не балакає”, — подумала ображено „Ксюша”, бо в Самсоновому голосі, справді, було багато незвичайної солодкості.

— „Як це чудово!” — скрикнув радісно „Хаїн” голос. — „Я також до Алушти, поїдемо разом”...

На це Самсон не зразу відгукнувся, а як нарешті озвався, то в голосі його було збентеження та гіркість.

— „Так я ж їду із жінкою”...

— „А, жінка на заваді!” — спалахнула гнівно „Ксюша”, але — хоч як її пекло — здержалася поки що від будь-якої дії: цікаво, страшно цікаво було послухати докраю; такі щасливі нагоди для шпигування за чоловіками доля не часто посилає жінкам.

— „І охота вам возитись із тультським самоваром” — сказав незадоволено „Хаїн” голос.

„Ксюша” підскочила від образи: це був прямиий натяк на її „попівську” огрядність, бо в її постаті дедалі виразніше стала виявлятися повнотілість її покійної матері Агрипини Антонівни.

Тут уже терпець їй увірвався, і вона, відчинивши раптом двері, зайшла до кабінету.

Але... нічого з того, що думала зробити, не зробила: не кинулась на „Хаю” з кулаками, не вхопила її за патлі, а задовольнилась тільки тим, що зафіксувала в своїй пам'яті найжалюгідніший переполюх заскочених злочинців. Тим вона так повелася, що, побоялась поперше, пошкодити скандалом чоловікові на посаді, а подруге — вирішила допекти пізніше чоловікові своєю тактовністю (і таке у жінок буває).

— Ксюшуню! — сказала, щоб щось сказати, „Хая”. — Це ти?

— Я, — тоном гордої цариці відповіла „Ксюша”.

Але Самсонові, зрозуміла річ, це так не минулось: він того ж дня витримав дома якнайстрашнішу баталію. Та й пізніше не раз під час сварок цей „тульський самовар” виринав, ставши для Самсона найдошкульнішою з боку його дружини зброєю. От і тепер, почувши „знов тієї” (себто тисячну згадку про „Хаю”), Самсон кинув із дзенькотом ложку, штурхнув тарілку, мало не вихлюпнувши страви на скатертину, і скочив від столу. Заходив по хаті, хапаючись у розпачі за голову. Серце стиснула нелюдська лють, кулаки стислися, продушуючи долоні.

— „Ні, так далі не можна!” — кипів. — Треба цьому покласти край!...

Але... через хвилину змінив свою постанову, подумав: „Не телер... бо, посварившись аж до розлуки, ніяк буде піти на вечірку”...

І він знов став говорити, доводити жінці якомога переконливіше, що не можна ж, мовляв, йому,

живши в людському суспільстві, увесь час держатись за її слідницю.

Та на „Ксюшу” „найшло”: вона зблідла, губи їй тремтіли, обличчя дихало ненавистю, вона вже — не так обережно, як Самсон — усе турляла. Свою тарілку „посунула” так, що ситий борщ увесь вихлюпнувся на скатертину; чашка, що випадково стояла на столі, полетіла додолу і розскочилась на шматочки.

Тоді й Самсон, бачивши таке, вирішив висловити все, що накипіло за дев'ять років їхнього подружнього життя, і взяв викидати їй на очі всі її „нетактовності”, безпідставні ревності, безпричинне ворогування з жінками тощо. Але й „Ксюша”, зрозуміла річ, не слухала мовчки, а відсварювалась, та ще й за таким математичним відношенням: він їй слово, а вона йому десять.

Так виринули на поверхню хто-зна й колишні події та факти з їхнього життя.

— Ще ми не записалися, а ти вже ревнувала, — згадав Самсон. — Пам'ятаєш, на вечірці?

— А ти на другий день по шлюбі сказав, що я тобі набридла, — пригадала „Ксюша” один із невдалих Самсонових дотепів, сказаних прилюдно, і хоч сам він визнав свою провину тоді ж таки, але це не заважало жінці згадувати дев'ять років.

— А як я був на засіданні, а ти зробила з цього побачення з Зоєю, — згадав чоловік.

— З „Хаєю”, — поправила жінка. І згадала своє. — А таранкувату Гандаровську хіби не ти підсаджував у вагон? — „Будь-ласка... будь-ласка!” відтворила вона дуже вдало його сказані вісім років тому

слова. „Вашу ручку” . . . А вона ж така красуня, наче на її пиці чорти горох молотили . . .

— Ти ні з однією жінкою не можеш приятелювати, — нагадав чоловік.

— А як ти упадав біля товстої гергеги Вовчихи . . . як вона навмисне знепритомніла (тобто для того, щоб він, вродливий Аполлон, попанькався з нею)? — пригадала жінка.

— З Гандаровською посварилась, з Вовчихою посварилась, з Петренковою . . .

— А в Криму хіба не ти дивився на голих безсоромних жінок, що повивертались, як свині (ніби спеціально для нього, Самсона)? — невгавала жінка.

Але чоловік далі вже більш нічого не міг пригадати.

— А носата Гандзуня хіба не лащилась до тебе, як сучка? — допікала жінка.

У Самсона знов не було нічого.

— До мене ти, як вовк, а до чужих, як ясочка, — пострікнула жінка.

Самсон уже ані словечка.

— Та й на ймення ти мене ніколи не називаєш . . . я вже й живу без імени, — гірко сконстатувала жінка.

Чоловік мовчав, як пень.

— Ага, мовчиш . . .

— Ти хоч би чоловіка посоромилась, — сказав на останку Самсон безсило, маючи на увазі Кутька, що скрипів у себе стільцем (це виразно було чути крізь диктову стіну), сказав і безнадійно вмовк, усвідомивши свою поразку.

Так почалося „мовчання”, одна із стадій сварки. Мовчали вже до самого вечора. А ввечері Самсон став

збиратись, бо не піти ніяк було, хоч би й грім з неба. Тоді „Ксюша” метнулась і заховала його краватки та гаманця з грішми. І сердешному чоловікові довелося йти без краватки, дарма що він дуже любив одягатись „елегантно”, „по-буржуазному”. Не маючи зовсім грошей, не міг він скористуватись трамваем і йшов пішки.

А трамваї, ніби на зло йому, ніби дратували його, — ішли один за одним, весело та бадьоро гудучи.

6

Вечірку на пошану звільненого директора влаштували в квартирі головного бухгалтера інституту Вишиваного. Вишиваний жив самотою, хоч і був чоловік на літі вже. Подейкували, що в нього була десь на Полтавщині жінка, та сам він це заперечував чи, вірніш, уникав розмовляти про це. Саме через це — що він жив сам — і найзручніше було влаштувати парубоцьку вечірку в нього. Крім того, тут чимало заважило ще й те, що він умів якимись незрозумілими манівцями добувати наїдки та напої. А це не абиякої ваги хист як на революційну дійсність!

Сходитись почали о десятій годині. Вишиваний, огрядненький, але не високий, з „полтавськими” обличчям та вусами чоловік, старався удавати господаря. Та це — дарма що він мав до цього кебету — не

дуже в нього цим разом виходило, бо всі гості були якісь на веселощі неподатливі, мляві в рухах і в мові.

Сам герой дня, звільнений директор Шуб, приніс цей, треба сказати прямо, сум на своєму заспаному обличчі. У нього, десь мабуть, було прикре почуття від звільнення, бож (хоч звільнення цим і не мотивували) найчастіше за соціалістичного ладу звільнення розуміли як кару.

Не краще виглядав і декан фізично-математичного факультету Баскін. А втім, для Баскіна такий стан був майже природний: він був такий гладкий (білобривий, з білісінькими, як у свині, віями, товстун), що йому сміятись було фізично важко.

Декан факультету кольорової металургії Гербіль тільки киркав, відкашлюючись і тим себе підбадьорюючи. У нього була ще та особливість, що він зовсім не кліпав очима, а ті очі в нього були якісь червоні, в червоних обідках повік, як у півня.

Тільки декан хемічного факультету товариш Образ, наймолодший між ними, прийшов із свідомим наміром повеселитися і приніс для цього цимбали. Та, на жаль, у нього, всупереч цьому намірові, було таке чорно-похмуре обличчя, як у тих пекельників, що їх колись малювали на картинах страшного суду.

І загальне враження від цього товариства було таке, ніби це зійшлися не товариші праці, а зовсім чужі люди, та ще й зігнані на цю парубоцьку вечірку проти їхньої волі. Діялось бо це того часу, як ще урядово не проголосили, що в країні будованого соціалізму жити весело й гарно. А крім того, всі ці люди знали, що саме з отаких парубоцьких вечірок ДПУ найчастіше й робить контрреволюційні організації. Не міняло спра-

ви й те, що цим разом зібралися самі члени партії: з якогось часу і члени партії від таких обвинувачень не були гарантовані.

Якщо кинути оком на історію боротьби з контр-революцією на радянській Україні, то можна відзначити таке: спочатку, в перші роки революції, розстрілювали тих, що їх захоплювали із зброєю в руках (наприклад, героїв Базару), далі тих, що перше були як активні учасники українського руху амнестовані, ще далі тих, що викладали з радянського дозволу українську мову в радянських школах, потім тих, що раніш використовували шкідництво своїх недовголітніх попередників, потім українців, членів партії, і нарешті взагалі партійців, навіть партійних жидів, що їм напаскудив „їдушка” — Троцький. Кінець-кінцем створилася повна (якщо не більше!) аналогія до відомого в історії „Російського государства” „слова й діла государєвого”, коли друг боявся друга, чоловік — жінки, батько — сина і т. д. А втім, була між тим і тим деяка різниця: колись батогами й дибами карали в ім'я деспотів-царів, а тепер заарештовували, засиляли на Соловки й розстрілювали в ім'я загальнолюдського добра.

Тільки ж на поведінці людей, навіть, як бачимо, партійців, це відбивалось однаково: і тоді, і тепер боялися говорити, жартувати, влаштовувати парубоцькі вечірки . . .

Усі — і Шуб, і Гербіль, і Образ — розуміли, що так не повинно бути, що вони зібрались повеселитися, а не сумувати — і . . . нічогісінько не могли вдіяти проти цього „духу часу”. Язик у кожного був такий важкий, немов колодка, а як говорив которий, — немов лемішку тим язиком мішав у роті.

Коли прийшов Ліпшиць, всі звернули увагу на його „розхристаний” вигляд: без краватки, задиханий (поспішав же пішки, щоб не було, мовляв, замішки!). Цю „розхристаність” спробував був використати Вишиваний для жарту, але його не підтримали похмурі гості. Сам Ліпшиць холодно відмахнувся від цього до-тепу — мовляв, для радянського громадянина такі дурниці, як краватка, ваги не мають (це теж було ще до урядової заохоти носити чисті комірці, краватки тощо).

— Може, вже починаймо? — обізвався Гербіль у тиші, що настала після невдалого жарту. І киркнув на найвищій ноті — наче в нього в горлі батогом ляснуло:

— Кир...

Але починати ніяк було, і всі це розуміли: ще не було „гаранта” безпеки Подільського.

— Ще трохи почекаєм, — відповів за всіх Вишиваний.

— Кир! — згодився Гербіль на найвищій ноті.

Нарешті Подільський прийшов... Кучерявий, самовпевнений і бадьорий парубійко, ще, либонь, і на-підлитку трохи, сказати б, живе втілення офіційного патосу та ентузіазму „соціалістичного будівництва”. Він, здавалося, так і скаже: „Кров, що її пролив пролетаріят, не пропала марно! Втішаймося, любі товаришочки, свободою на всю свою охоту... і свободою слова в тому числі... Адже тепер тільки пів відсотка людно-сти позбавлені свободи слова, а дев'яносто де-в'ять з половиною її мають...”

Тепер очі всіх присутніх звернулися до Вишива-ного, мовляв, „отепер хоч і починаймо”. І всі посади-ли до столу. А на столі були не зовсім звичайні для

революційного часу речі — підсмажена ковбаса, оселедці з капустою, шинка, сир. Окрім Шуба та Ліпшиця, що як відповідальні працівники харчувалися непогано, усі інші з присутніх могли тільки „блатом” добувати такі ласощі і через те тепер з немалою нетерплячкою готувалися до їдіння, ждали, коли можна буде починати.

Але попереду годилося вислухати відповідну для такого випадку промову. Цю промову випадало говорити не кому, як Ліпшицеві, бо він „чином” після директора був найстарший. Про це йому жартом і нагадав Вишиваний, роблено посміхнувшись. Так звичайно робить добрий актор, коли йому не до сміху, а він повинен грати-удавати коміка.

— Самсоне Абрамовичу, починайте . . .

Але Самсонові Абрамовичу, з його „розтріпаними чуттями” не так легко було починати. Правда, він ще дома продумав був те, що мав казати, щоб не прохопитись яким необережним словом, але до цього був потрібен ще й відповідний настрій, потрібна була бадьорість духа.

Чекаючи його мови, усі мертво мовчали, і це мовчання . . . заважало йому починати. Воно ж таки могло загрожувати певною небезпекою й підчас його промови, бо й найменший фалш у цій напрузі міг бути помітний.

— Два роки ми працювали вкупі, — так почав Ліпшиць, — і за цей час завдяки вмілому керівництву шановного Абрама Соломоновича ми досягли чималих успіхів . . .”

— „А може, його з н я л и, а не просто переводять на іншу роботу,” — подумав і похолов усередині

бідолашний промовець, перелічуючи успіхи Абрама Соломоновича, — „і це згодом виявиться? . . . А що тоді хвалителєві буде?!”

Тим то мерщій похопився додати:

— Але помилка була б думати, що це його індивідуальна заслуга, ні, це заслуга нашої великої партії . . . Отже я найперше підношу келих за нашу партію . . .

Він випив свою чарку, і всі слідком за ним випили.

Сівши, Ліпшиць витер на чолі піт. Йому тепер трохи сором було, що він у такому вузькому „парубоцькому” гурті говорив по-казенному, як на урочистих зборах. І від цього стало ще сумніше, ще важче. Усі заходилися їсти, раді небуденній їжі і тому, що цим можна заповнити прикру мовчанку. А та мовчанка після промови знов загрожувала нещасливим “парубкам”, нависала над ними, як та хмара, що, бачилося, от-от має перетворити ясний день на похмуру ніч.

Бо про що, справді, вони могли розмовляти? Про різні „злоби дня”, як то було колись, хоч би й за лихої пам’яті старого ладу? Ні, в цьому було багато небезпек. То, може, про життя своєї партії, отієї великої, переможної? О, ні! Ні в якому разі! Адже тут була пряма небезпека збочити від „генеральної лінії” . . . Навіть похвалити непогану ковбасу, що її здобув „гостинний господар” Вишиваний, не можна було, бо це був би натяк на відсутність таких речей у загальному житку . . . Усім бо відомий був недавній випадок, коли одного вчителя звільнили й обвинуватили в контрреволюції за відмінювання в клясі слова „сало”. Коли учні ставили це слово в родовому, запитуючи „когочого нема?” це був виразний натяк на те, що сала в

житті немає. Ба більше: той дурний учитель додумався був навіть до того, що сказав учням утворити здрібнілу форму „сальце!“ А ця форма, як це всякому ясно, небезпечна своєю емоційністю, так би мовити, образністю, від якої й слина в роті котиться...

Отож „парубоцтво“ й сиділо мовчки, понахилявшись, як ті гави, над їжею. Тільки плямкання було чути, особливо від соковитих, повних, як сосиски, губ Баскіна. Алеж ця музика не могла тягтися без краю. Тим то усі звернулися з надією до товариша Образа, до його цимбал — щоб він нарешті підвеселив справжньою музикою.

Для початку Образ заграв „Інтернаціонал“, мотивуючи тим, що ця відома мелодія звучить особливо цікаво на цьому струменті, хоч усі розуміли, що справжні мотиви в товариша Образа були інші. Потім він заграв марш Буденного, пояснивши попереду, що цей марш побудований на одному жидівському танку, що його грають звичайно на цимбалах, — жваво застрибав двома паличками по струнах, застрибав, вихиляючись плечима, викручуючи ліктями, підсвистуючи губами... Далі слухачі почули „Пісню ударників...“

Але тут підпилий Подільський стукнув раптом порожнім стільцем, що стояв біля нього, і зажадав, щоб музика грав веселої. Бо яка воно, мовляв, у чорта „парубоцька“ вечірка, коли гратимуть „жалібних маршів“!

Але товариш Образ, обережний бувши (адже це могла бути й провокація!), рішуче відмовився, кажучи, що не вміє. Він бо знав, що від веселих пісень на парубоцькій вечірці до обвинувачення в „лобутовому розкладі“ не так далеко, дарма що недавно дозволили

молоді навіть буржуазні фокстроти танцювати. Не раз бо в країні будованого соціалізму карано й за те, що влада дозволяла: учених — за рефлексологію*), педагогів — за „комплексну систему”**) в школі тощо.

Така неслух'яність музики розгнівила Подільського, і він, трахнувши ще дужче стільцем, аж шматок спинки відскочив, зажадав, щоб той заграв фокстрот.

Усі кинулись до „Бориса Семеновича”, заспокоюючи його, боячись за долю присутніх. Доказували один поперед одного (особливо Гербіль старався, раз-у-раз киркаючи на високій ноті), що й те, що Образ грав, — веселі речі, зокрема, марш Буденного можна танцювати, як маюфес.

А тимчасом уже треба було й додому розходитись, особливо нетерпеливився Ліпшиць: йому загрожувало дві небезпеки — загальна, від Подільського, і тільки його власна, домашня. Отож заспокоївши сяк-так п'яного Подільського, усі почали прощатись із господарем і один з одним. Гомоніли, що вечірка вийшла непогана.

Коли Самсон Ліпшиць прийшов додому, було вже пізенько: година ночі.

„Ксюша”, відчинивши йому, зразу ж сховалася до спальні, навіть не глянула на нього. Це була дуже зловіща передзнака. Та Самсон, випивши хоч і небагато, але стільки, що можна заснути, зразу ж ліг у їдальні на канапі (розумів, що до спальні не можна йти) і міцно заснув.

---

*) Наука про несвідомі рухи живих істот.

**) Система навчання, коли всі предмети поєднуються на підставі якоїсь теми (напр. весна на селі).

Проминула ніч, і до їдальні заглянуло ранкове сонце. Радісним золотим сяйвом заграло воно на пишній Самсоновій шевелюрі, на щасливо усміхненому крізь сон обличчі. З цього усміху було знати, що він спав спокійно, солодко навіть. І це тоді, як його дружина, „Ксюша”, мучилася ввесь вечір, усю ніч і тепер давно вже була на ногах! Така чоловікова поведінка була просто нахабством з його боку! Не спавши, „Ксюша” уявляла всякі страхітливі картини: жінки... танці... безсоромні розмови й обійми... а може, й поцілунки під п'яну руч...

І гірко, болюче набігло їй серце на пахабу. Глянула на чоловікове обличчя: на тому обличчі ще й досі грала щаслива усмішка. І це зірвало її, підкинуло, висунуло не нігті, а кігті на її пальцях. Як дика кішка, кинулася вона на зрадника і, розмахнувшись рукою, дряпнула його всією п'ятірнею по носі. На носі бризнула кров.

Розбуджений таким нечуваним у світі способом, сердешний чоловік підскочив, як ошпарений, лапнувся рукою за ніс — на руці була кров. Кинувся до дзеркала — на носі, саме посередині, висів чималий клапоть віддертої шкіри...

Чи треба казати про баталію, що зчинилась після цього в домі?!

Отак страшно доводиться іноді розплачуватися чоловікам за „парубоцькі” вечірки!

На Самсонове щастя це був „вихідний” (неробітний) день, і йому не треба було йти на роботу, міг трохи за добу підгоїти носа.

Але... немає лиха без добра. Жорстокий „Ксюшин” вчинок призвів несподівано й до замирення: жін-

ка, переборщивши, злякалась і перша пішла на мир. А що прямо після „вчинка” їй не можна було забалакати, вона, як Самсон пригноблено вмовк, озвалась до кота:

— А в нас, Мурку, є лист... від „бузувірових” (так називала чоловіка жартом) батьків...

Самсон мовчав.

— Лист дуже цікавий. „Бузувірова” мати пише...

— Я тобі не раз казав, щоб ти не читала чужих листів! — не втерпів Самсон.

— З якого це часу, Мурку, „бузувір” мені став чужий? Га?

— Давай сюди листа! — сказав Самсон уже зовсім м'яким голосом, згадавши разом недалеку „чистку”.

Так вони помирились. А другого дня Самсон прийшов на роботу все таки з чималою покрасою на носі. І всі на це звернули увагу, зокрема писклива справничка. А „Хая” просто таки вжахнулась:

— Що вам таке, Самсоне?

— Це я потемки об одвірок ударився... Випив, знаєш, позавчора трохи на прощанні...

Але її закохане серце вгадало справжнє походження „покраси”. Тільки ж вона все таки не мала права втручатися в його родинне життя. Пережила мовчки смуток у своєму серці.

Поет-„плужанин” Омелько Деркач знайшов собі непоетичну роботу: став за сторожа в місцевому історичному музеї.

— Ви полюбите все це, — сказав йому сивоволосий, як молоком облитий, директор, на всю Україну відомий професор Яворенко, маючи на увазі музей, музейні речі.

Сині, густосині його окуляри відлискували краєвидами, як дзеркальця, коли він наводив їх на чубату постову голову. І ті окуляри трохи притемнювали його добру усмішку, що завжди стояла на його безбородому (поголеному) обличчі, освітленому середовим світлом розуму та справжньої доброти.

Розмовляючи, професор zarazом розглядав щось крізь люпу, якийсь там старовинний рукопис, що лежав — рудий, з пощербленими краями — перед ним на столі. А тую люпу він держав чомусь у лівій руці. Омелько бачив: та рука біла з ластовинням, кістлява й довга в китиці, її тілесний колір відтінювала біла накрохмалена чохла*).

Розмовляли вони в професоровому кабінеті, в просторій і високій, як церква, кімнаті, повній соняшного світла, а те світло лилося з високого, заґратованого ґеж, як у церкві, вікна...

Увечері Омелько прийшов до музею на нічне чергування.

На місце праці привів його сам директор, привів і пояснив його обов'язки, зокрема порадив йому не від-

*) Мавшет на рукаві.

микати вночі дверей надвір, щоб цим не скористувались, бува, грабіжники, що один раз уже добивались до музею.

Коли директор пішов, причинивши важкі, як манастирська брама, двері, поет-сторож замкнув тії двері зсередини — і опинився віч-на-віч із стовпищами химерних музейних речей, тих речей, що їх він, як казав директор, мав полюбити. Але замість любови ці речі зразу ж викликали в поетовім серці якийсь . . . острах. Чому — він і сам не знав: мертві речі — а лякали! . . .

Перед ним стояло дві єгипетські мумії (два трупи!) і лежали безносі людські черепи. Ті мумії колись були живі люди, а з тих черепів через очі, що тепер чорніли страшними дірками, світився людський розум, людські душі . . .

Насупившись досить таки роблено (мовляв, не боюсь), Омелько відвернувся від тих останків колишніх людей. Але натомість його погляд упав на високе дзеркало, що стояло тут таки, і в тім дзеркалі він побачив свою жалюгідну, в кепці й короткому піджачку постать з цівкою рушниці, що виглядала з-поза плеча, побачив своє худе обличчя і сховані за “золоті” окуляри запалі очі. Відвернувся й від дзеркала, перейшов на інше місце.

Світло перехрещувало синіми смугами амфіляди заль, що розходилися в два протилежні боки, і було таке вражіння, наче це був не музей, а середина якоїсь загадково-давньої піраміди, домовини якогось там Тут-меса чи Рамзеса.

На мить Омелькові показалось, що й він похований у цій піраміді разом з усіма цими будь-що-будь невеселими речами.

Не прибираючи, як бути, Омелько, як стояв, та так і сів у крісло часів Катерини II, м'яке, з холодними золотими бильцями крісло. Сів незручно, бо заважала рушниця, що рублем стирчала йому за плечима, примушуючи його сидіти рівно. Так струнко, з витягнутою шиєю і непорушно, мов би справді недвиженна по-стать давнього фараона, сидів він годину, дві...

Коли це враз по всьому музеї пішов якийсь незрозумілий, голосний у напруженій нічній тиші луск, пішов у супроводі інших звуків-відлунків: шибки в високих заґратованих вікнах тоненько задзвеніли, по залях пролетіли якісь ніби зідхання...

— „Що воно? — отерп сердешний поет і мимохить послав руку за спину, намацуючи рушницю — єдиний тепер у його становищі рятунок. — Лущить? — думав стривожено. — Який воно дідько?”

І зціплював зуби, щоб не цокотіли. А сидів він уже, так напружено-рівно, що його піджачок затріскав на швах, мов би от-от мав розлізтися зовсім. Сидів, не відчуваючи свого тіла...

Аж тут раптом — наче його шапкою хто затулив — згасло світло... згасло і так само несподівано засвітилось...

Омелькові притьмом захотілося бути десь-інде, а не в музеї — к чорту і заробіток, і все!...

Знов гасло світло і засвічувалось — наче його так шапкою...

— „Блимає?” - - питався сердега і не знаходив рушниці, хоч знав, що вона була десь у нього за плечима.

А опівночі в церковному відділі (що був найдалі

від Омелька) щось почало виразно ходити, дунко човгало по паркеті.

Омелько . . . це вже був не Омелько, а якийсь прилад для слухання, і цей прилад чув моторошні звуки: чов-ш . . . І ближче: чо-ов-ш . . .

Тоді Омелько зірвав з плеча рушницю (руки тремтіли, і він сам не розумів, що робить) — і бахнув. Дзенькнуло десь розбите скло, посипався тиньк.

Після цього враз зробилося тихо, тільки десь надворі луна а-ахнула.

Другої ночі було вже не так страшно, а на третю новий сторож зовсім охмолоставсь. Він уже не стовбичив на одному місці, біля дверей, а похожав по всіх залах з виглядом людини, що плює на всі і всякі страхіття. Те, що човгання й луск, а також „комедія” з світлом були й далі, він схильний уже був пояснювати науково — напруженням своїх нервів. А втім, вони, ці дива, не такі вже й страшні були, вони й трохи не скидались на ті страхіття, що згубили колись у церкві Хому Брута . . .

. . . Надворі було не хмарно, і через те музей освітлювало не так світло від лампи з-під стелі, як місячне проміння, що його пропускали заграбовані вікна крізь залізні штаби, як крізь пальці. Омелько переступав широкими ступнями ясні смуги, що лежали на паркеті, ступав повними ступнями, не придержуючи з остраху ходи, і паркет під його чобітьми аж клацав. Мавши руки за спиною на почепленій там рушниці, він нахилився і здмухував знечев'я лискучі та ворущкі блищички, що грали на склі вітрин та на коштовній оздобі козацьких клейнодів.

А потім він узяв мріяти. Бож він був іще зовсім мо-

лодий, і йому, неодруженому, завдавала чималого клопоту любовна хіть. Добрав він собі до мислі найстрункішу, найкраще зроблену кам'яну бабу, що стояла в тюркському відділі.

Значев'я уявив він, що її кам'яне тіло --- живе тіло і її кам'яні чарівно-опуклі аж гострі груди --- справжні теплі, з шоколядними сосочками груди. Від цієї уяви йому зробилося тепло, і він спробував навіть пригорнутись до своєї кам'яної красуні, за стан її взяв.

Рожевим усміхом спалахнули від цього вилицюваті щоки давньої красуні, в камінь увійшла душа --- кохання. А скільки чарівної соромливости було в тому усміхові!

Дивиться закоханий поет --- а красуня вже в пишному одінні. Заграв шовком золотооздобний очіпок, на висках і вухах засвітилися коштовні ковтки, на рівній смаглявій шиї заяскріло розкішне намисто грецької роботи, а на стрункому стані --- пояс зеленого шовку...

--- Я ніколи не думав, --- зашепотів гарячим шепотом зголоднілий на кохання поет, --- що дика тюркеня може бути такою чарівною...

Раптом його обраниця інтимно стемніла і виросла до стелі: то надворі місяць зайшов за хмару.

Ніжне, гаряче чуття, боясть загубити щось найдорожче поняло поета. І воно, те чуття, гарячково зростало. Його руки гладили тремтливо живе тіло кам'яної баби, шукали...

--- Це ж нічого, не бійся, --- шепотіли уста. --- Не забуду --- поки жити...

--- Любий...

-- Дорога моя...

— А не кинеш?

— Не забуду — поки жити . . .

І далі говорив, як до рідної, інтимно-дорогої.

— Твій батько — дикий кочовик, — жагуче шепотів поет-„плужанин”: — він держить тебе, як рабу, і хоче продати . . . А я вбогий гайдар . . . і я зроблю революцію, щоб з тобою одружитися . . .

— Гай-дар, — сказала луна в залах.

Коли це раптом поетові до вух добулися звуки тихої, але міцної музики.

— „Музика”, — подумав поет крізь гарячий туман. — Хай . . .”

Але музика вдарила дужче, нахабно, над самим його вухом. Гострий біль нескінченного кохання відкинув поета від баби.

Треба було тільки повернути головою, щоб побачити і зрозуміти, що то.

— А, — мовив поет, заспокоюючись.

— А, — повторила луна в залах.

— Зовсім нема чого лякатись, — кинув поет зневажливо: — казна-що . . .

— Зовсім нема чого лякатись, — проказала й луна: — казна-що . . .

У запорізькому відділі, в кутку, за двома скринями арабської роботи, поставленими одна на одну, висіло припале пилом народне малювання: козаки-запорожці. Один козак-запорожець, пустивши на вітер чуприну, сидів по-турецькому (підібгавши під себе ноги) і грав на кобзу. Перед ним на землі розкидані карти — вино, жир, — а також добра сулія горілки. Проти нього, то зближуючись, то відскакуючи геть, гатив гопака другий козарлюга — у червоних сап'янцях, із

шаблею біля боку. Правою рукою він придержував тую шаблю, а лівою взявся у боки. Витанцьовував уперто й зосереджено, шличок його маяв од вітру, а штани йому роздувало, як вітрило.

— Гей-гей, — співав музика, — бандуро моя золота,
Коли б до тебе дівчина молодая,
Скакали б ми із нею до лиха —
Що не один вражий син відцурався б соли міха...

— Козак — душа правдивая. — підхопив танцюра, —
Сорочки не має.
Коли не п'є,
Так воші б'є.
А все не гуляє...

— А я в степу веселюся, — вів музика далі, —
Самим кулішем похмелюся...

— Шанко моя бірко! — вдарив шличком об землю
танцюристий козак, —
По тобі по всій дірка, —
Коли б мені дяха обпатрати —
Цю шанку полатати...

— Дармоїдня! — гукнув поет-„плужанин”, спустивши з думки споконвічний усіх військових людей звичай добре їсти і добре танцювати.

Та козаки-гультаї мов не чули: перетанцювавши гопака, взяли ще вегері грати-скакати. А потім той козак, що танцював, добрав якось способу, танцюючи, перестрибнути через променясті (слонова кість) арабські скрині до Омелька просто... Та й став перед ним уже вибивати закаблуками на паркеті, аж виляски пішли.

— Оце справжній запорожчик! — сказало щось угорі — сказала Омелькова баба.

Огнівившись, Омелько смикнув нахабу-козака з усієї сили за рукав. І він, той козак, став, ще викручуючи закаблуками: лице повне руху, рот — зубата прірва, повна реготу; реготався, взявшись в боки. Мокра чуприна прилипла до чола, а шличок аж на потилиці був...

Козакові було чудно, що якийсь там поет-сторож трапився йому на дорозі.

— Геть! — гукнув він. — Мені чудно, що такий нікчема став на дорозі...

І реготався далі, а живіт йому від реготу підкидався, як барило.

— Геть, кажу! Я поспішаю на січову раду. Чуеш — у кітли б'ють? Ха-ха...

Поет-„плужанин” відповів йому спокійно, „ідеологічно” навчаючи:

— У вас на раді як? Старшина посередині, а чернь іззаду? Де ж вона, та ваша хвалена рівність? Не кажу вже про те, що в соціалізмі ви ні бе ні ме... Ви нападали на турецькі кораблі, щоб їх грабувати (тут поет-„плужанин” забув, для чого взагалі військові нападають), лупили татарських трудящих — чабанів. І оце у вас називалося „славне низове військо запорізьке”? Грабіжники ви, а не лицарі! Вас іще треба вивести на світ з буржуазно-націоналістичної романтики...

Несподівано поетову мову перебила його кам'яна баба. Вона заговорила до реготуна-запорожця:

— Козаче-соколе, — сказала, — оцей-о (себто Омелько) брав мене за стан і...

Вона загулила лице руками.

— Мені сором очі показати. Він скористувався моїм незручним становищем — що я прикута до одного місця, і ноги мені зв'язані, кам'яні...

Це вже було з її боку нахабство, і поетові набігло на неї серце. Проте він стримав себе і, підійшовши до неї, шепнув на вухо майже:

— Що бо ти робиш? Схаменися! Хіба ж можна кричати про це? Ми про це потім поговоримо самі...

— Козаче-соколе! — зойкнула нахабна баба. — Він брав мене за груди, наче я йому хто-зна й що...

Омелько стиснув кулаки: отака-то вірність жіноча!

— „А козакові так, мабуть, можна й за груди,” — подумав гірко. А потім гукнув на козака:

— Геть відціля... Твоє місце за скринєю...

Та й став йому поперек дороги. Тоді козак підкинув руки на рівень Омелькових пліч і — як ізмигнути оком — хап його за петельки. Омелько його за барки...

Тільки ж сили в них були рівні: добрий козак-запорожчик, так і Омелько ж не згірш — із мужиків. Отак і почали водитися, уставившись лобами один проти одного, як бики. Омелько, цупко тримаючи ворога, став гарячково пригадувати всі способи борюкання, бо, живши в місті, де кожне надіється більш на міліцію, ніж на власну силу, він призабув їх трохи. Згадав борюкання „вручки”, „під силу”, „через голову”, „через ногу” чи „прилягом”... Добре було б підставити козакові ногу на слизькому паркеті. Але трохи чи не про те саме думав і козак, бо так, як і Омелько, пас очима ворогові ноги і відставляв якнайдалі свої. Отже ані способу було перечепити.

— „То це ми так і до світу дотягнемо, — подумав з тривогою Омелько. — Ото буде штука! Прийде ди-

ректор... Хіба сказати отій роззяві, щоб підбила козакові ногу..."

-- Ей ти там! -- задрав він голову до баби. —
Поможи...

Баба зареготалась.

-- Хто поборе, того й я. Хто поборе...

У цю мить Омелько лежав уже навznak на паркеті, а козак, захекане вусате над його лицем страховище, вже душив йому коліном груди: він скористувався розмовою свого ворога.

— Кажі: наживсь на світі? Нажився?

— Рятуйте! — закричав з усієї сили Омелько, задихаючись.

... Поет-сторож лупнув очима: над ним стояла висока, надломлена трохи в плечах постать професора Яворенка. Обтягнута вузько європейським костюмом ХХ віку, постать нагадала збентеженому поетові зовсім іншу, некозацьку дійсність.

Музейні двері стояли проти ранішнього сонця навстяж, і звідти лилося цілим потоком радісне, веселе сяйво, відлискуючи на золотих бильцях крісла з часів Катерини II, а з того крісла хотів підвестися поет-сторож, хотів і, очманілий з дивовижного сну, не міг цього швидко зробити.

Надломлена в плечах директорова постать хилиталася від дрібного сміху.

— Ви як, козаче, спали вчора вдень хоч трохи?

— Ні...

— А позавчора?

— Ні...

Омелько згадав, що ні „вчора” ні „позавчора” він

не зміг спати, бо мусив стояти в чергах по хліб, у їдальні — як снідав, обідав, вечеряв.

— Оце так... Оце так сторож!...

Тільки ж у цих директорових словах не було нічого недоброго, він тільки весело сміявся. А пропускаючи спантеличеного парубка до себе в кабінет, поспитав іще:

— Скажіть — а кажани затуляють світло вночі, наче шапкою?

— Затуляють...

— І крилами роблять такий шерех, наче щось ходить, немов чобітьми човгає? Ніяк їх, бісових, не вибавимо...

— Човгає...

— А вітрини дуже лускають? О, я їх добре навантажив за сорок років!

Соромно, страшенно соромно було бідному поетові за своє страхополоство, що виявилось було першої ночі. У віршах він раз-у-раз закликав до боротьби, закликав інших бути „безумно-хоробрими“, а сам кажанів злякався. Навіть стріляв... з дурного розуму...

8

Боячись шпигування, Кутько свідомо „обминав“ історичний музей, сахався цього „націоналістичного кубла“, як його вже названо в місцевій газеті.

А передніше ж йому так приємно було туди ходи-

ти! Йому лестила знайомість із директором музею, широкозвісним професором Яворенком, що ставився до нього дуже приязно й поводився просто, по-товариському.

Так ставився професор майже до всіх місцевих українців, але його, Кутька б то, він найбільше, як сам казав, „улюбляв”.

До мислі Кутькові було й товариство найближчих професорових співробітників та знайомих, здебільшого свідомих українців.

Але... але ж ті „свідомі українці” мало не щодня „відпочивали” в „будинку відпочинку”, як жартома — хоч, може, й на кутні — називали в музеї місцеву в'язницю.

Так хіба ж від того доброго діда відкараскаєшся? Стрів він якось Кутька на вулиці (така приємна, хорошого зросту, хоч і згорблена трохи сухенька постать), придивився по-старечому крізь темносині окуляри і, впізнавши, загомонів своїм приємно-співучим високим голосом:

— А, це ви! Чого ж це ви, козаче, відцурались? Заходьте, обов'язково заходьте, бо я хто-зна й що подумаю...

І от Кутько, потерпаючи на саму думку про можливі наслідки, одного неробітного дня таки пішов до того музею.

Мов на зло, в музеї він застав якраз тих, кого найнебезпечніше там було бачити, — „найщиріших” з музейного товариства. Передусім, там були так звані (за Кашченковим твором) „славні побратими” Петро Гиренко та „Олелько” (Олександр) Бичок. Обидва вони завжди ходили в широких синіх штанях та в ви-

шиваних із зубцями на комері сорочках, а ті комері були застібнуті яскраво-червоними, як польові маки, стрічками. У цьому вони були „щиріші” за самого Дмитра Йвановича (так звали професора Яворенка), що одягався по-європейському. Тим одягом “побратими” професорові раз-у-раз очі вибивали — що, мовляв, він одягається не по-українському, а по-жидівському. Але в цьому звичайно не переступали певної межі, бо щиро його шанували. Це була тільки одна з тем частих у музейному товаристві жартівливих розмов.

Як Гиренко та Бичок жили, де працювали, — про це, либонь, і сам їхній „зверхник” професор Яворенко не знав. Усі знали тільки, що вони й досі „парубкували”. Про це не раз під веселу руч балакали в музеї, нахваляючись погуляти у них на весіллі, в’язали їм „колodки” (язиком, звичайно, а не так, як це роблять селяни). Проте самі „женили” і в голові собі не покладали женитись, покликаючись на приклад давніх запорожців, що жінок на тютюн та люльки міняли.

Річ зрозуміла, що саме вони найчастіше й „відпочивали” в „будинку відпочинку”. Власне, вони тільки-що й вийшли звідти і саме перед Кутьковим приходом, з чималим навіть хизуванням, розповідали про свої “пригоди”.

А ті „пригоди” були такі . . .

Гиренка Петра викликали були до ДПУ й запропонували згодитись на те, що не раз уже пропонували, — бути „сексотом”. А як він не згодився, відпустили на три дні „подумати”. Через три дні він явився до тієї установи з повною готовістю . . . „сісти” — з харчами, з постіллю під пахвою. І його з огляду на це прямо й

відвезли до БУПР'у*), і він там просидів місяць, мовляв, на „казенних” харчах.

В „Олелька” Бичка була трохи інакша „приключка”. Одного дня він одержав листа, а в тому листі його ввічливо запрошували вступити до таємної української націоналістичної організації. Бувши укмітливий, він звернув увагу на те, що в адресі спочатку було написано „Мандриковка” (передмістя, де він мав якийсь притулок), а потім виправлено на „Мандриківка”, тобто на українське. Попереджуючи можливі неприємності, він відніс цього листа тим, хто його писав, сказавши:

— Ви перше навчіться писати по-українському, а тоді вже й закликайте до української організації.

За цей свій дотеп він і відсидів теж місяць.

Інші музейні гості були теж, за рекомендацією господаря професора Яворенка, трохи не такі самі „щирі”. Правда, цього не можна було сказати про Кутькового земляка, поета й музейного сторожа Омелька Деркача. Деркач, як „плужанин”, як член радянської організації письменників уже соромився так себе називати, як також був і проти ідеалізації Запорізької Січі, основного символу віри музеївців.

Але він, як сторож, не зважувався сперечатись із директором, своїм начальником, даючи цим привід зараховувати й себе до „щирих”. Та хоч би й сперечався, з того б навряд чи що вийшло, бо Дмитро Йванович, людина „старих поглядів”, не розумів цих тонкощів — хто щирий, хто нещирий, а просто вважав, що всі українці повинні любити „славне низове військо запорізьке”, ці гордощі українського народу. Він

---

*) Будинок примусових робіт.

же все життя своє посвятив вивчанню історії Запоріжжя.

Всі ці люди зібрались у директоровому кабінеті, в отій світлій та високій, як церква, кімнаті, прикрашеній різними дорогими музейними речами — бронзою, золотом, порцеляною, картинами...

— А, от хто прийшов! — привітав професор нового гостя своїм співучим голосом. — Той, що в кутку сидить — Кутько... „Не займайте, мовляв, мене: я в куточку,“ — натякнув на Кутькову „обережність“. — Не вмирала ж, голубе, ваша доля: хлопці ось зараз співатимуть „Чайку-небогу“. Ви чули, як вони співають? Ні? Душу виймають бісові діти... Сідайте ж, козаче, та слухайте!...

І він подав гостеві свою суху в ластовинні руку, відтінену білою вишиваною чохлою.

“Хлопці” — це Петро Гиренко та “Олелько” Бичок, себто люди, вже досить підтоптані, з сивиною навіть. У Петра був на голові запорізький „оселедець”, а в „Олелька” „кат-мав” волосся, себто він був лисий. Петро дуже пишався своїм „оселедцем” і не раз казав, що віддасть його хіба з головою, а на те, що ніхто тепер у світі, навіть найциріші українці, так не стригся, він просто „чхав”.

Після того, як Кутько, привітавшись, сів, усі наставилися слухати їхнє співання.

Дмитро Іванович сидів за столом у глибокому кріслі з високою „архиерейською” спинкою, відкинувши на ту спинку свою молочно-білу голову. Добра усмішка, як ознака передсмаку приємного, ясна на його сухо-поморщеному, але приємному виду. Від тієї

усмішки ворушилися його білі, мов наліплені з вати, спущені вниз вуса.

Омелько Деркач сидів проти сонця, що слало своє вже весняне сяйво крізь високе загразоване вікно і блищало на золотій оправі його окулярів. (Окуляри — пам'ять від „анархістського” минулого: він їх добув колись у завойованому м. Самарчику). Його добре виброджені, аж червоні ботинки*) стояли в соняшній калюжі, розлитій на чистому взорі паркету.

Кутько сів на м'якій, дуже зручній для сидіння канапі. Але йому здавалось, що він сидить... на голках. Всупереч тому, що сказав Дмитро Іванович, йому було ясно, що доля погано про нього дбає, коли допустила до цього слухання. Бож співати чи з співчуттям слухати „Чайку-небогу” — це було однаково, як і мазепинцем себе принародно назвати. Адже тую пісню склав нібито гетьман Мазепа, а в образі чайки-небоги змальована сумна історична доля України. Отим то скоро тільки почув він про співання, як на голові йому закололи корінці волосся, а по тілі побігли мурашки.

А тимчасом Петро з „Олельком”, не маючи й найменшої підозри щодо таких переживань своїх слухачів, поставали серед кабінету — наче давні козаки з репінської картини, з золотої рами, як із дверей, вийшли.

Петро обіперся однією рукою об свою кульшу, а „Олелько” поклав свою руку йому на плече.

— Гляньте, яка картина! — сказав Дмитро Іванович. — Істинно, славні побратими...

---

*) Черевики.

Та „хлопці" вже на це не обізвались: вони вже були „поважні".

— Ой го-оре-е тій ча-айці, — почав високим соковитим голосом Петро.

— Горенько й небозі, — приєднався „Олельків" баритон.

— Що вивела чаєнята при битій дорозі, — показали далі обидва голоси, сплівшись в сумну мелодію.

І всім звелася на очі широка картина давнього „битого" чумацького шляху. Той шлях простягся серед безмежного степу, хвилястого моря тирси, що сріблястим полиском бігла аж до далекого обрію.

Помалу, зовсім помалу посувається тим шляхом чумацька валка — вози риплять, ярма скриплять, сірі воли, йдучи, ремигають.

На шлях вибігають гаврашки — сідають на задні лапки, а передні зводять, як рученята, і роздивляються, що діється навколо. Та як тільки валка наближається, вони швиденько гулькають у свої кругленькі нірки. Звідусіль чутно гаврашиний свист, такий тривожний, як тривожне й степове життя.

Бо справді: он угорі над неозорим простором степу висить, визираючи здобич, степовий кібець, а ще вище в небі, ледве помітною крапкою, ширяє могутній степовий орел...

... І от в одному місці спурхнула чаечка степова, блиснула на сонці ясно-сизими блисками-крилами, кигкнула жалібно.

Кинувся туди один чумак — аж там її гніздо і малі чаєнята.

... Спинилась валка, попустили волів на пашу...

розклали кабицю, запахло сухим кізяковим димом...
зачорнів у диму облизуваний язиками вогню казанок...

А чашка в'ється,
Об доріжку б'ється.
К сирій землі припадає,
Чумаків благає...

Та чумаки на благання не вважають, кидають чаєнята в окріп, і за малий час тії пташата-чаєнята покипіли в каші...

Усім мимоволі зробилося сумно: якимсь давнім епічним сумом повіяло з пісні. Уже замовк останній звук пісні, а люди мовчали...

— Отака й доля України, — обізвався нарешті Дмитро Іванович, теж сумовито: ота добра усмішка давно зійшла з його обличчя. — Справді: половці, печеніги, Батий, Литва, ляхи, кримські татари, турки, Москва... Велика Руїна... зруйнування Січі... Хто тільки не шарпав тебе, Україно, наша ненько дорога! З усієї твоєї сили залишилась тільки чарівна пісня... та ще мова... Чи ви, — звернувся Дмитро Іванович до Кутька, так наче найбільше для нього й проспівано тую пісню, — усі Кащенкові твори прочитали? У нього, дарма що історики письменства не дуже його шанують, чимало історичної правди...

Сердешний Кутько засовався на своїй канапі: про Кащенка згадувати не можна було, не то що хвалити.

— Ні, не всі, — миркнув невиразно.

— Так я вам дам, — приобіцяв добрий Дмитро Іванович, — загляньте якнебудь до мене додому...

Проте це все було зовсім невинне проти того, що

сталося далі. А сталося таке: Дмитро Іванович звернувся до „славних побратимів”, щоб вони розповіли Гнатові Пилиповичу свій „цікавий” плян розбудови України, що про нього із присутніх тільки він (Кутько б то) і не знав ще.

Хоч цей плян — це було щось найстрашніше з усього, що можна було за даних умов (шпигування тощо) уявити, Дмитро Іванович вислухував його з якоюсь добродушною безпечністю.

„Хлопці” не примусили довго себе упрохувати.

Петро Гиренко, як балакучіший, підійшов до карти, що була тут таки на стіні і що на ній було видно сильно урізані межі України (поза межами УСРР залишилась південна Курщина, південна Вороніжчина, Таганрізька округа, Кубанщина, частина Ставропільщини та Терщини). Тріпнув „оселедцем”, кахикнув і взяв викладати „плян”.

Передусім треба здійснити те, на що Україна за конституцією СРСР мала право, — приєднати Вороніжчину, Курщину, Таганріжчину, Кубань, Ставропільщину, Терщину, бо це суцільні українські масиви.

Чи треба казати, як цей плян подіяв на бідолашного Кутька? Він без ліку каювся і ляяв себе за те, що через якісь там „міщанські” умовності (боясть образити Дмитра Івановича), прийшов до цього небезпечного музею. Це ж виходило, що він сам поліз у цю страшну небезпеку. Він уже майже ненавидів Дмитра Івановича, що, мовляв, вистарив розум і, як дитина, не розуміє дійсності.

Тут уже Кутько вирішив — хай це буде й неввічливо чи ще якимось там на „міщанський” погляд, не

чекати кінця страшної забавки, обірвати це все, по-
прощатись і піти.

Та скоро він тільки подумав про це (хотів устати
й сказати, що йому ніколи), як до кабінету ввійшов
партійний помічник Дмитра Івановича (чи, як він ка-
зав, „олікун”) мовчазний, вовкуватий Пасько.

Бовкнувши „драстуйте”, Пасько мовчки сів до сво-
го столу в кутку кабінету. Це був дебелий, огрядний
чолов'яга в цупкій солдатській сорочці, підперезаний
солдатським же поясом, повновидий і губатий. Як він
балакав, було таке вражіння, що в нього повен рот
каші, яку він мішав язиком. З наукових його заслуг
Дмитро Іванович відзначав тільки одну — те, що він
під час археологічних розкопів босоніж розтирав га-
дюк (був із селян): мовляв, тер! — і нема...

Паськів прихід остаточно убив бідолаху Кутька:
хоч це, з одного боку, рятувало його від дальшого ви-
слухування „пляну розбудови”, та з другого — цей
відповідальний партієць побачив, що й він, Гнат Куть-
ко, належить до націоналістичного гуртка професора
Яворенка.

Гинучи від усвідомлення цього останнього, сер-
дега хотів був у присутності Паська сказати щось „ра-
дянське,” але... так і не здобувся на слово.

Подав мовчки Дмитрові Івановичу і всім іншим ру-
ку і хапливо вийшов, кленучи себе за свою необач-
ність...

Рання радісна весна принесла харчівникам з харчівні ч. 5 не радість та оновлену бадьорість, як це звичайно буває, а щось зовсім-зовсім інше: погіршене харчування. Це виявилось в тому, що зовсім зникли отой щоденний куліш та пшоняний “пудинг”, а натомість з’явився щоденний „зелений борщ” із раннього квасцю та узвар із сухих, схожих на шкуратки яблук. А втім, із наукових статтів, що чомусь саме тепер (отже наче на присмаку до нових страв) стали рясно з’являться у газетах, усі знали, що ці страви мають у собі чимало корисного речовиння — вітамінів тощо. Знали — проте за кулішем таки жалкували. Оце бовтне которенебудь в один і в другий бік хвилясту, чисту, як сльоза, рідину та й скаже, тяженько зідхнувши:

— А все таки локійний кулешик був кращий . . .

І сьорбне чи не сьорбне того борщу, що відгониться трохи чи не жлуктом, та й покладе ложку, кисло скривившись. А узвар був ні солодкий, ні кислий.

Отже люди і не хотїли, і не могли їсти, дарма що були голодні понад усяку міру. Бо справді, страви ці були такі, що їх можна було б їсти, тільки присмачивши революційною свідомістю, розумінням того, що треба, мовляв, перетерпіти в ім’я найкращого майбутнього всього людства. Аджеж тоді, в майбутньому, кожне їстиме на всю свою охоту та ще й усе, що тільки йому заманеться, згідно з відомою формулою — від кожного за здібностями, кожному за потребою.

Либонь, ця свідомість — у меншої частини — та

ще, може, страх — у більшості — перед невидним, але всюдиприсутнім ДПУ, і стримували харчівників від голодного ремства. Річ зрозуміла, що в буржуазних країнах за такі харчі люди збивали б якнайбільші бучі.

Лука Нагаєнко ходив тепер до харчівні так, щоб це не збігалось із приходом його земляків — Кутька та Омелька Деркача. Він звичайно приходив трохи пізніше, як вони вже сиділи за якимось столом, разом чи нарізно. Про місце йому не доводилось турбуватись, бо він сідав до того столика, що звичайно не обслуговувався: Маруська йому й туди подавала, та ще й кращі, ніж іншим, страви.

А робив це він, мабуть, підсвідомо, бож не можна припустити, щоб із нього, колишнього червоного партизана, була така несвідома людина.

Отак Лука, хоч, може, й підсвідомо діявши, добував собі краще проти інших харчування: у „зеленому борщі” кожного разу було скількись там картоплин, а узвар був кожного разу солодший і густіший.

Проте разом із цими очевидними вигодами відокремлення від людей таїло в собі для Луки й певну небезпеку: тут він повинен був якось виразніше виявляти свої любовні щодо зичливої дівчини наміри, бож самих потисків руки та обережних обіймів за стан, як це він робив, дурячи її, впродовж кількох місяців, було вже мало. З Маруськи була селянська дівчина, в любовних справах, видимо, практична. Намагаючись заохотити свого кавалера на більшу рішучість, вона тепер довше, ніж треба було для обслуги, простоювала біля його столика, а як коли то й присідала на незайнятому стільці. Питала-благала очима (чудовими, чорними, як терен, з рясними шовковими вія-

ми!), чекала від нього чогось більшого. А ці ж затримки наражали її на нелюдську лють тих, що чекали обіду, ба й загрозували небезпекою потрапити на чорну дошку, що висіла тут таки на стіні з написаними на ній крейдою іменами недбайливих працівників харчівні! Алеж справжнє кохання сміливе — про це **казано** не раз — і не боїться ніяких небезпек. Маруська виразно хотіла, щоб Лука призначив десь у затишному куточку побачення, де б можна було без зайвих сторонніх поглядів і обійнятись, і поцілуватись як слід, а головне — поговорити про мету всієї цієї „любови” — одруження.

Але ж такий кінець не входив у Лучині пляни. Отож він і далі марудив лотисками рук, невиразними поглядами тощо.

Кінець-кінцем це стало дівчину дратувати. -- „Доки ж це буде?” — казав її погляд. — „Доки я буду тебе за самі солодкі погляди годувати? За такі страви, як я тобі даю, мене кожен з отих, що сидять голодні, не тільки палким поглядом радий би приголубити, а й на руках носив би...”

Та Лука безпорадно борсався у створених соціалістичним „громадським харчуванням” обставинах і не міг нічогосінько хоч би трохи нового придумати. Не скористувався також Марусьчиною адресою, яку вона йому з виразним натяком дала.

Тоді ображена дівчина почала виявляти різні, гострі вже ознаки нервування. Стала не зразу підходити до Лучиною столика, навмисне обминала його. Ба й заgravала вже при його очах з іншими, дуже, справді, охочими (голодними) до її уваги. Тільки ж ніяк не могла сердешна дівчина приховати того, що ніхто з

тих, що купами сиділи за столиками, що стояли, держачись за стільці, в черзі до столів, не був їй так до вподоби, як Лука, з його орлиним (не курячим) крилом чуба над чорними бровами, з усією його ще парубоцькою, сільською вродою. А що закоханих надія ніколи не кидається, то й бідна дівчина покрутиться отак якийсь там час поміж чужими столами, та й знов іде не до кого, як до нього, свого милого. І знов добра, і знов приносить йому борщ із картоплею, солодкий та густий узвар.

Так проминуло ще скількись там часу. Та ось нарешті Марусяці остаточно урвався терпець. І одного дня вона зовсім не підійшла до Луки, що сів, як звичайно, до окремого столика. Подавала увесь час якнайдалі від нього, у протилежному кутку. За кепками, за потертими "буденівками" недавніх червоноармійців миготіла її жвавенька постать, полумяніла червона, як вогонь, хустинка на її вродливій голові.

Лука спочатку не поймав був віри своїм очам. Але серце все таки тривожно тьохнуло. — „Що таке? Невже вона . . . серйозно?” — подумав.

А бісова ж дівка ані гляне в його бік!

Уже пообідали ті, що сиділи не за окремими столами, пообідали ті, що прийшли пізніше, а він сидів . . . як йолоп, як він сам подумав про себе під гарячу руч. На це його сидіння вже звернули увагу найближчі його сусіди. А один із них, противна, кирпата, як у свині, пика, кивнувши в його бік головою, сказав у гурті щось, видимо, про нього образливе — щось ніби „а наш паннич тее . . . сидять собі”. Гурт весело зареготався.

Це подіяло на сердегу так, якби його батогом стьобнули. Щоб щось зробити, рятуючи честь, він

звернувся із строгістю на обличчі і в голосі до однієї з дівчат, що пробігала повз його столик — щоб подавала йому, бо він, мовляв, давно вже... Але та відмовилась: того столу, де він сидів, не обслуговували.

Так дійшло до того, що йому, червоному партизанові, довелося йти до завідувача із скаргою... не на Маруську, звичайно, а на те, що йому, мовляв, довго не подають.

Але з "завом" не так легко було говорити: з такими скаргами до нього приходили щохвилини, і він звик уже якнайспокійніше реагувати на них. До того ще він був, мабуть, зовсім не голодний, а наїдений же, як відомо, голодного не розуміє. Про те, що він був наїдений, свідчив його сонний, аж брезклий вид, сонні вузенькі очі. А сидів він у м'якому кріслі, що просто заколисувало до сну. З вікна, прочиненого у садок, видно було по-весняному свіжі, хоч ще й безлисті дерева, і звідти пахло весною та приємною надвірньою легкістю... Саме туди, у вікно, й були обернені очі завідувача в ту мить, як до кабінету зайшов Лука.

Коли Лука обізвався, „зав" не зразу повернувся до нього, а повернувшись, і вислухавши скаргу, спробував збути нового скаржника трафаретною фразою:

--- Вас багато, товаришочку, а подавальниць мало...

Для Луки це був новий стьобок батогом, і це його зірвало.

- - Вас, чортових дармоїдів, - закричав він раптом страшним голосом, затремтівши від гніву усім своїм тілом, - треба всіх вистріляти! Сидите тут, паразити...

Кричав, хоч і знав, що не треба кричати, бо перед

ним був „відповідальний працівник”, і за це навіть йому, партійцеві й колишньому червоному партизанові, могло перепастися. З цієї його „вихватки” могли зробити так зване „бузотерство”, себто безпричинний скандал і образу „відповідального працівника”. Але в нього був такий стан одчайдушності, рівний готовості вмерти, як тоді, коли він уперше рубав живу людину та ще й свого товариша — Степанцевого Антона. Майже гістерично він викрикував, що він червоний партизан, що він кров за революцію проливав і не дозволить знущатися над собою.

І це — агу! — подіяло. Бо завідувач був з тих, що тоді, як Лука Нагаєнко кров проливав, мав десь, мабуть, крамницю і торгував собі спокійненько. Отож йому тепер не було рації сваритися з червоним партизаном, та ще й перед недалекою „чисткою” партії.

Він подзвонив, а як увійшла подавальниця, нагрімав, чому так довго не подавала товаришеві, що тепер скаржився.

— Вони сіли за тим столом, що не обслуговуєм . . .

— Ну, от бач, — мовив спокійно завідувач до Луки: — порядку не додержується, а тоді кричите . . .

Проте все таки звелів дівці, щоб дала йому обід.

. . . Так вони (Лука б то з Маруською) посварилися. Але їхня „любов” на цьому не скінчилась. І за причину було те ж таки щире почуття, що, бачилося, з непереможною силою заволоділо серцем дівчини. Пробігавши скількись там день оподаль від Луки, Маруська не втерпіла і знов стала пробігати (хоч і сердита, як присок) побіля свого улюбленого, сподіваючись, видимо, що він перший піде на мир.

Та Лука був неблаганний: відвертався, не ди-

вивсь на неї, не обзивавсь. І, очевидно, ця його поведінка зовсім роздрочила дівчину та підбила на — як кажуть — екстравагантний вчинок. Пробігаючи одного разу з цілою пірамідою тарілок із стравою на таці, вона, ніби ненароком схитнула тую піраміду — і вона з страшним, скандальним дзенькотом полетіла прямо йому на голову, на кепі, на плечі... Сердега отетерів з несподіванки, з ляку, гніву, сорому... Сидів у першу мить непорушно, а огидні краплі, патьоки, суміш узвару й борщу стікали з кепі, на обличчя, лилися за комір... Щоб не бачити свого сорому, він зразу навіть заплющив був очі, а як розплющив, зустрівся очима з поглядом дівки-скандалістки: це був погляд гарненької кішки, такий, як буває тоді, коли її за хвоста потягнуть. Не знати, чи вона, засліплена своєю люттю, побачила в парубкових очах справжню ненависть, але та ненависть там була.

— „Яке вона має право чіплятись до мене?!... — заскрипів зубами облитий борщем і узваром чоловік. — „Жінка вона мені чи що?“ (Так наче жінки мають право своїх чоловіків прилюдно якимись стравами обливати!)

На скандал „прибіг“ (не дуже, правду кажучи, хапався) завідувач. Густою юрбою стовпилися цікаві з публіки, у всіх були найпротівніші усмішки на пиках. Це були ті, що або пообідали вже, або ще не мали місць, а ті, що місця вже мали, боялись від них відходити, тільки підводилися та задирали голови, щоб побачити; так само ті, що вже держалися за спинки стільців, повідходили тільки на довжину своїх рук, а відриватись від стільців боялись, щоб не втратити черги.

Та до скандалістки трудно було присікатись: вона могла (та так і казала) зробити це їй не навмисне — спіткнувшись на чийсь ногу чи ін-як утративши рівновагу.

10

Дні йшли за днями, тижні за тижнями, а Кутько ніяк не міг з'ясувати своїх відносин з „Олесею”. Ця нез'ясованість завдавала йому нестерпного болю. І цей біль збільшувався разом з наближенням кінця навчального року: не з'ясувавши до того кінця, він потім не матиме змоги з нею бачитись . . . А там літо, два місяці перерви — і . . . хто-зна, що може до осені трапитись.

Кінець-кінцем, самій „Олесі”, очевидячки, увірвався терпець, і вона спочатку рідше стала заходити до „робітні”, а потім і зовсім перестала навідуватись.

Агу, це подіяло краще, як її оті часті навідування. Закоханий чоловік злякався, що вона зовсім може відкинутись і . . . таки зважився на рішучий хід, на те, щоб поговорити з нею, пішовши після навчання. А як вона вже з тиждень сама не заходила, то йому довелося тепер шукати її десь-інде. Він став ловити її в коридорі. На це пішло скількись днів.

Та от одного разу він стрів її віч-на-віч у порож-

ньому, півтемному коридорі і сказав схвильованим голосом:

— Чому ж це ви відцуралися?

— А хіба я вам потрібна? — поставила дівчина питання прямо, виразно зрадівши. Підкинула гордо голову, чарувала невідбивно.

— Так, — сказав Кутько. — Зайдіть сьогодні...

Олеся приобіцяла. Тут надійшли якісь студенти, і вони розійшлися.

Після цього Кутько став напружено чекати кінця. Хвилювання дедалі дужче брало його, заважало йому працювати... Щоб трохи заспокоїтись, він підійшов до прочиненого вікна, звідки йшла вечерова прохолода.

Весна так вже прибільшувала дня, що навчання кінчалось ще завидна. І Кутькові з висоти третього поверху було видно освітлене останнім проміттям заходу місто, його піднесене вгору крило, де жила, як це приблизно знав він, „Олеся“. Тее світло лисніло гарячими калюжами у звернених на захід шибках високих будинків, — в шибках других, третіх поверхів.

Збитий за день пил поволі осідав на далекі, розкинуті широкою картиною, дахи та шпилі будівель. Унизу, під самим будинком інституту з терпким скрегогом, засвічуючи сині спалахи на дротах та дзеленькаючи, проходили трамваї.

Кутькові треба було спинити надмірне биття серця, але воно не скорялось його волі і стукало в грудях з усієї сили, заважало йому готуватись до розмови з дівчиною.

— Пройдімось, товаришко, в напрямі до вашої домівки, — проказав він уголос ті слова, що ними мав

розпочати тую розмову. Сказав — і злякано оглянувся, чи ніхто не почув цих його будь-що-будь не зовсім до- речних як на шкільну обстанову слів.

Та підслухати вже майже нікому було: в „робітні” було тільки двоє, більшість студентів похопилися ро- зійтися ради гарного весняного вечора задовго до дзвінка.

Прохолода з вікна, біля якого Кутько стояв, мало йому допомагала: йому було душно від уяви про неда- леку зустріч. Духоту збільшувало ще й пальто, що йо- го він, хоч яке воно вже було як на весняний час недо- речне, не міг скинути з огляду на штани, протерті не тільки на колінах, а й іззаду. Штани — це було одно з додаткових джерел його життєвих страждань...

А момент приходу „Олесино” наближався. Ось уже й ті два останні студенти вийшли, ось уже... О, що то? Дзвінок! Близький, під самими дверми, непо- трібно-ляскаючий, бо вже ж нікому його й слухати.

Нарешті увійшла вона, „Олеся”. Напружено-чуй- ний чоловік, стоячи лицем до вікна, а спиною до две- рей, почув і відчув не тільки знайомий цокіт ходи, а й якийсь холодок, що ввійнув на нього від її наближен- ня. Еге, холодок... Насправді бо в нього було таке становище, як у того купальника, що його, з одного боку тягне купатись, а з другого — дуже страшно хо- лодної води. — „Сtribати чи не сtribати?” — вага- ється він і в останню хвилину.

Але Кутько, ще не обернувшись до дівчини, вирі- шив усе ж таки... сtribати.

„Олеся”, побачивши його біля вікна і обкинувши поглядом порожню „робітню”, сміливо пішла прямо

до нього. Запаморочений гарячим вогнем кохання, Кутько мимохіть простяг до неї руку. І „Олеся” з гідністю, як їй за правом належне, взяла тую руку, міцно потисла . . . Але той потиск був м'який і, як саме щастя, ніжний.

Зодягнена „Олеся” була вже по-весняному — в тонку шовкову блюзку, що знадно показувала чарівну красу її тіла, грудей, рук. Голова, з зачучерявленим, підстриженим волоссям, була не запнута, а знайоме й таке миле пасмо ясного волосся було пришпилене над білим, рівним чолом.

Маючи в руках учительву руку, „Олеся” вже майже нахабно упіймала вогко-затіненими, грайливими очима його погляд і так деяку мить його потримала. Це були не очі, а весняне з блакитними переливами небо! І в них відсвічувалося останнє сяйво заходу . . .

Проте й цим разом (як і передніше не один уже раз) Кутько спостеріг, що ті очі були якісь небачучі: дівчина, здавалось, тільки показувала свою вроду, а на того, хто стояв перед нею, не дивилась . . .

І Кутько на мить усвідомив був цей погляд, як погляд спокусниці-блудниці . . . Проте він уже був ладен стрибати в цю безодню гріха.

— Ага, це ви прийшли, — сказав. — Допоможіть мені, будь-ласка, зібрати книжки!

І почали збирати розкидані по столах книжки та складати їх до шахви.

— Чи правда, Гнате Пилиповичу, — спитала „Олеся”, збираючи книжки, — що ви, кажуть, одержуєте по сімсот карбованців на місяць? Я он тільки сто двадцять . . .

— Правда.

— А як професором будете, то ще й більше, ма-
буть, зароблятимете?

— А певно . . .

На превеликий собі сором, Кутько бачив, як трем-
тіли його руки, коли він замикав шахву, не міг ключем
у замок улучити.

Після цього вони вийшли в коридор, а далі й на
вулицю — в золоту вечерову куряву, що її завзято зби-
вали двірники, підмітаючи, у гуркотняву міського ву-
личного руху. Цим разом дівчина була до зухвалости
смілива. У тому місці, де вони звичайно розходились,
вона, немов прощаючись, ухопила вчителя за руку, а
Кутько в цю мить сказав, оті добрані задалегідь
слова:

— Пройдімось, товаришко, в напрямі до вашої
домівки . . .

— Я живу на Пороховій вулиці, — вдячно глянула
дівчина на Кутька. — Це недалечко . . .

— Так? Ну, добре . . .

Перехопившись швиденько через гамірливу вули-
цю, затагнуту хмарою тихого, не вітром збитого пи-
лу, вони увійшли в досить глуху бічну вулицю, повну
кучерявоголових жиденят, що грали прямо на хідни-
ках у скраклі, у городки тощо і плуталися, як стрибли-
ві жабенята, поміж ногами перехожих.

Вулиця йшла вгору, і по ній розповзалися вже тем-
ні тіні.

Ідучи, Кутько й „Олеся” розбалакались, хоч і гово-
рили покищо не про те, про що треба було говорити.
Звичка говорити в „робітні” українською мовою діяла
й тут, хоч „Олесі” це робити й не так легко було.

Кутько спробував був перейти на російську мову, сказавши:

-- Балакайте по-російському, вам же легше...

Звичайно, найлегше це останнє можна б було пояснити його бажанням догодити коханій дівчині, бож відомо, що ради кохання деякі люди не тільки мови, а й батька-матері цураються. Але в самого Кутька при цьому ворухнулась інша думка: йому захотілось, щоб про такий його „нешовінізм”, майже інтернаціоналізм (в СРСР же — хоч усі мови були рівні, але російська мова була ознакою цього останнього), довідались ті, що такими справами цікавляться.

Подумав так — і стріпнувся нервово: виходило, що він не зрікся остаточно підозри щодо... шпигунства!

Та сама „Олеся”, нічого не знаючи про якусь там підозру, хотіла, десь мабуть, і собі догодити тому, чиєї любови домагалася, і вперто говорила далі по-українському. Ба більше: вона прямо заявила, що дуже любить українську мову, дарма що вона не рідна для неї.

--- На жаль, --- висловила дівчина одну з потайних Кутькових думок (схованих, звичайно, якнайглибше), — їй, цій мові не дають авторитетного становища. Треба б так зробити, щоб не тільки вчителі української мови нею розмовляли, а й відповідальні працівники, як також і вищі керманічі влади — Косіор, Петровський... А так виходить, що про її розвиток тільки для обману говорять. Це просто провокації з боку влади, --- щоб виявляти „націоналістів”.

Почувши це, сердешний чоловік у ту ж мить злякано насторожився: ця думка не могла бути її власною думкою, була бо як на її невисоку освіту підозріло-глибока.

А дівчина говорила далі. Говорила про те, як вона, будиши сиротою, виховувалась у дитячому будинкові і там уперше познайомилась з українською мовою. У них був учитель-галичанин, і він навчив їх співати „Ще не вмерла Україна”.

— „Ще не вмерла Україна?” ...

— Еге. У цій пісні є щось таке, гаряча любов до України... Я дуже люблю цю пісню.

Тут уже бідний чоловік зовсім отетерів і не прибирав, як бути — йти далі чи, може, рішуче обірвати „все це”. Стан був такий, немов його піймали на отих найпотайніших думках та вподобаннях, немов слідчий ДПУ казав йому: „Ага, так оце так ти за радянську владу?!”

Відчув, що на виду зблід.

— То дуже добре, — забелькотів він безпорадно, як дитина, ще не знаючи, що скаже далі. — То добре, що ви тоді вступили до „комсомолу”*).

Та „Олеся” хотіла доказати свою думку і разом з тим ще більше показати коханому чоловікові свою любов до всього українського.

— Слова тієї пісні написав Чубинський, — це я знаю... не знаю тільки, хто музику написав... Чи ви не знаєте, часом?

— „Комсомол” дав ідейний зміст вашому життю...

— „Комсомол?”

---

*) Комуністичний союз молоді.

— Еге. „Комсомол”, кажу, дав ідейний зміст вашо-
му життю . . .

Дівчина глянула на нього здивовано: дуже бо вже нелогічно перебігав він на інше. Далі вона подумала, що це з ним діється через приємне для неї (ознака любови) хвилювання. Йї бо, красуні, не раз доводилось чути від стуманілих через її чари чоловіків зовсім безглузді речі. Чому б не могло таке статися і з закоханим учителем?

Та кінець-кінцем і вона мусила перейти на цю тему. Тільки вона, навпаки, була поганої думки про „комсомол”. „Комсомол” їй набрид до неможливого. Це організація, що в ній роблять кар’єру всякі „жидки”. „Комсомол” в її уяві — це груба „братва”, панібратство в поведінні, обов’язкові, такі марудні, аж із душі верне, збори, накурена кімната, „навантаги”, „пильність”. Вона б уже давно покинула його, якби не страшно було: адже тоді її можуть викинути з інституту, спілки, з роботи „знімуть” . . .

Кутько мінився на виду, злякано кліпав очима: нова тема не так розвивалась, як йому хотілось, як треба було . . . І знову виринула ота страшна підозра — що він попався в лапи хитрої шпигунки.

— Ні, не кажіть так, — боронився він, не вірячи вже в успіх оборони. — „Комсомол” — це школа для нашої молоді . . . це організація свідомої молоді, це прийдешня переміна для будівників соціалізму-комунізму . . . „Комсомол” треба любити . . .

Так склалося дуже парадоксальне становище: той, кого „тягали”, захищав з усіх сил прийдешню переміну тим, що його „тягали”. Інакше сказати, собака лизав ту руку, що цьвохкала його батогом . . .

Коли наша пара була вже майже нагорі, до „Олеси” поздоровкався один із зустрічних чоловіків — молодий, з закуренным заводською киптявою обличчям, у кепці набакир. Кутько впіймав злий виблиск його очей, кинутий на нього з-під лоба. А оглянувшись, побачив, що той ще й пристояв, десь мабуть, здивований незнайомим „кавалером” знайомої дівчини.

— Хто це? — спитав Кутько в „Олеси”.

Вона зробила зневажливий вираз на обличчі і з відтінком презирства в голосі сказала, що то один робітник на прізвище Шуліка. Він — це сказала вона Кутькові як своєму вже — залицяється до неї. Тільки ж вона не звертає на нього аніякісінької уваги. Бо, мовляв, що з того, що він вродливий, але ж у нього ніякого майбутнього...

І знов незрозуміла річ: в молодій дівчини та ще такого часу, коли багатство ніякої ваги не має, отакі чудні погляди. Кутькові було неприємно, що вона цікавилася ним (якщо цікавилась, а не шпигувала) тільки з огляду на його становище. Тепер він згадав і її розмову про його заробіток.

А „Олеся” охоче оповідала про Шуліку далі. Він страшенно в ній закоханий і в'язне уперто. Переслідує її, не дає проходу... Спробував був навіть додому до неї прийти, — так вона його й на поріг не пустила. Тоді він викликав її раз хитрощами за ворота: підіслав хлопця, що хтось, мов, кличе. Вона вийшла, а як побачила, що він, — утекла. Так він з нагана як бахне...

Отже це був один із Кутькових конкурентів... Зустріч ця неприємно вплинула на його настрій. Чого

доброго — цей закоханий хуліган ще й його десь із-за рогу підстрілить!

А тим часом вони вже були на Пороховій — на тихій, незамощеній вулиці, обтиканий високими тополями, що кидали гострі, як мечі, тіні на курний шлях.

Тут, нагорі, вони знов побачили сонце: воно вже коливалося, як сирий жовток, над самим обрієм, розгортаючи віялом своє проміння над замиською рівниною, над степом. За хвилину воно стало надламуватися об далекий край тієї рівнини, і вже не тіні, а суцільний присмерк побіг попід низькими на цій вулиці будівлями.

Унизу лежало в золото-вогняних ретязях місто, і звідти добувався приглушений шум, схожий на той шум, що буває на ярмарку, як він роз'їжджається.

Тут, на межі між містом і селом-степом, Кутько відчув себе сиротою: місто не приймало його мови, його культури, через те він стільки вже витерпів пониження й муки... Якась загроза таїлась для нього і в загадковій міській дівчині.

В одному місці під тополями трапилась лавка, схована в тіні, і „закохана пара” сіла на ту лавку. Обое вони були трохи притомлені сходженням на доволі круту гору. Особливо це було помітне в Кутька: він важко дихав і обливався потом, до цього, правда, призвела не тільки гора, а й зимове пальто, що важкими веригами висіло йому на плечах. Дівчина звернула увагу на його притому.

— А чого ви й досі в пальті ходите? — спитала. — Уже ж душно.

Сердешний чоловік (той, що багато заробляв) по-

червонів якнайдужче, хоч, на щастя, цього вже не було видно.

— Та так, знаєте, боюсь застудитись, — промимрив. — Весняне тепло ненадійне . . .

Сідаючи, „Олеся”, немов ненавмисне, майже пригорнулась до свого „кавалера”, — так близьенько сіла. На Кутька війнуло вогнем, гаряче чуття трепетно-солодкою хвилиною розлилося йому по тілу. Вечерові сутіні ховали їх від заздрих очей.

Тополі пахли свіжою весняною силою. Ця ж сила ішла і з недалекого степу.

„Олеся” інтимно притишила голос, а щоб він краще чув, прихилилась до його плеча і стала оповідати про своє сирітське життя. Батьків її — вона й сама не знає, хто це зробив — розстріляно, вона була безпритульна, потім її підібрали й віддали до дитячого притулку.

Розчуленому чоловікові зробилось її жаль, він відчув до неї почуття рідності . . . І втративши самообладу, прихилився й собі до неї, узяв її руку своєю тримтливою рукою.

Дівчина швидко задихала, ладна поготівно зів'язати в його ширих обіймах.

Та тут раптом на пам'яті Кутькові стала відома пригода давнього Одисея — як його солодким співом спокушували чарівниці-сирени, і як він, керуючись розумом, перехитрив чарівниць, звелівши прив'язати себе до щогли? “Чи не прив'язати й мені себе, щоб не загинути?” — напружив зачарований чоловік рештки своєї волі. І в ту ж мить якимось півсвідомо, з фізичним прямо болем випустив дорогу руку дівчини і відхилився від неї. Промовив:

— Ну, мені треба вже йти . . .

Дівчина майже впала руками на лавку і мало не заплакала з досади:

— Ще ж рано, Гнате Пилиповичу . . .

— А в мене є справа . . .

І встав, подавши на прощання уже холодно руку. А коли йшов уже геть, йому було майже приємно, що зумів так легко вискочити з небезпеки. Мимохіть оглянувся: у сірому просвіті між тополями стояла самотня постать і дивилася слідком за ним.

Але стривоженому чоловікові було й тепер ще невтямки — чи вона журилася з кохання, чи, може, досадувала, що в своїх шпигунських заходах піймала облизня. Тільки ж і йому було не легко! . . .

Після цього аж до кінця шкільного року він не зумів уже з нею зустрітись.

Потім надійшло літо, він виїхав на село і пробув там аж до осені.

КІНЕЦЬ ПЕРШОГО ТОМУ.

Ваші зауваження про цю книжку просимо носити на адресу Клубу Приятелів Української Книжки.

КЛЮБ ПРИЯТЕЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ КНИЖКИ

видає:

твори сучасних українських письменників і публіцистів, кращі твори з давнішого нашого письменства, переклади вартісніших творів чужої літератури, публікації про визвольну боротьбу українського народу в українській і чужих мовах.

Досі видано:

Ол. Гай-Головко:

1. Поєдинок з дияволом .... том I ціна \$1.00
2. Поєдинок з дияволом ... том II ціна \$1.25

В. Чапленко:

3. Люди в тенетах ..... том I ціна \$1.00
4. Люди в тенетах том II (друкується) \$1.00

Дальші випуски проголосимо в наступній книжці.

Впродовж року буде надруковано 8 до 12 книжок, залежно від об'єму книжки або разом 1680 сторін друку.

Передплата на рік: у Канаді й ЗДА \$9.50, в Англії £4-0-0, в Австралії £4-0-0, у всіх інших країнах \$10.00.

У книгарським продажу поодинокі випуски коштують від \$1.00 — \$2.00.

При передплаті наші книжки майже на половину дешевші. Передплачуйте самі і наклонюйте своїх приятелів та знайомих до передплати.

Адреса Клубу:

**UKRAINIAN BOOK CLUB,
834½ Main Street,
Winnipeg, Man., Canada.**

1850

